

Рк 4611
1158

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ КНИГОЗНАВСТВА

П. М. ПОПОВ

ПОЧАТКИ ДРУКАРСТВА У СЛОВ'ЯН

З ДОДАТКОМ СТАТТІ:

„СЛОВ'ЯНСЬКІ ІНКУНАБУЛИ
КИЇВСЬКИХ БІБЛІОТЕК“

КИЇВ — 1924

6631 КРАТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ +

Шифр 261; 1758 Инв. № 2432126

Автор Топов П. М.

Название Погатки друкарства
у слов'ян.

Место, год издания К., 1924.

Кол-во стр. 35, 4 с. іл.

— " — отд. листов _____

— " — иллюстрацій _____

— " — карт _____

— " — схем _____

Том _____ часть _____ вып. _____

Конволют _____

Примечание:

20.07.90₂

Молд-

[655.1 (=918) „14:15“]

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ КНИГОЗНАВСТВА

Н. М. ПОПОВ

ПОЧАТКИ ДРУКАРСТВА
У СЛОВ'ЯН

З ДОДАТКОМ СТАТТІ:

«СЛОВ'ЯНСЬКІ ІНКУНАБУЛИ КИЇВСЬКИХ БІБЛІОТЕК»

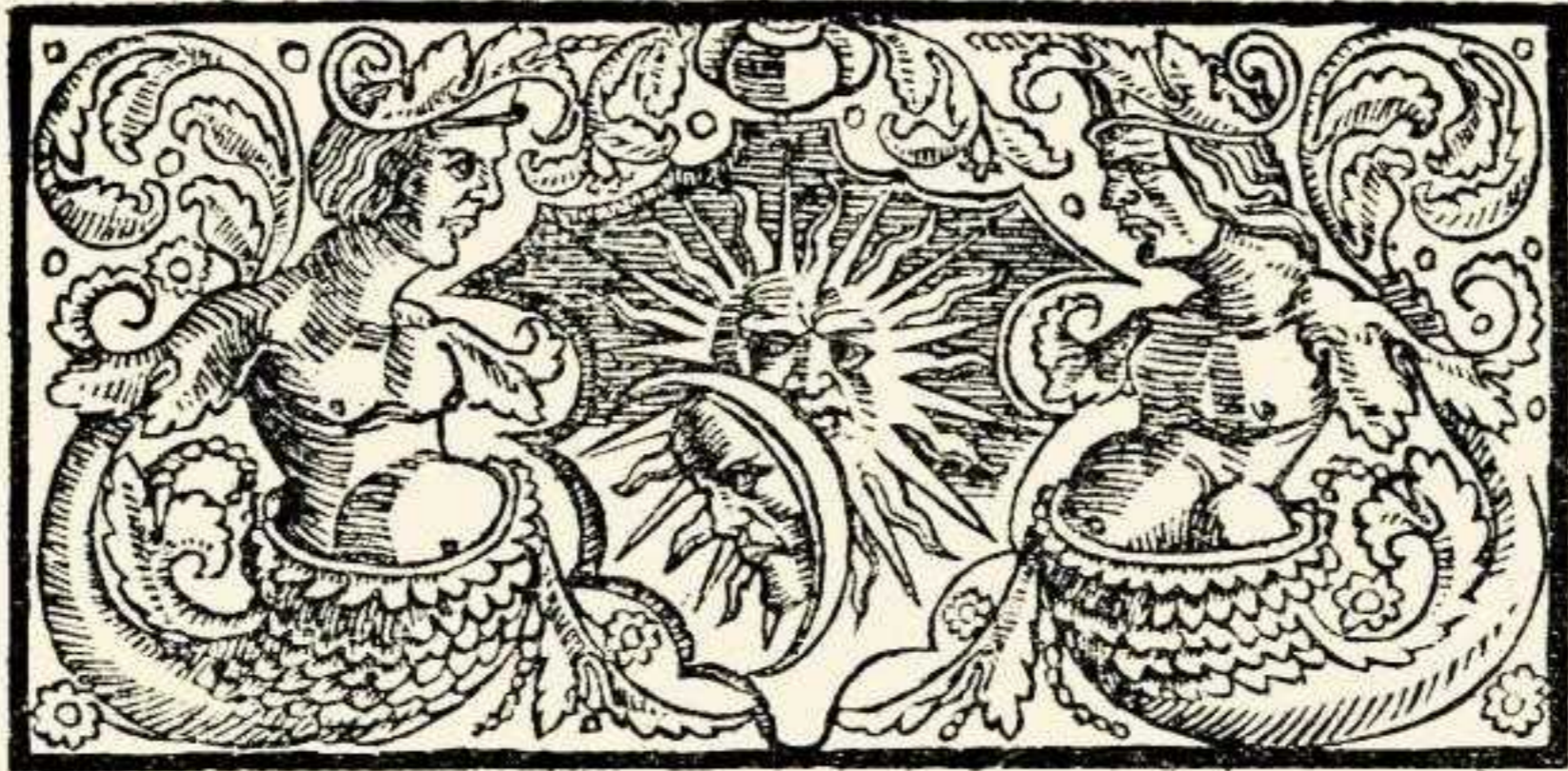

КИЇВ—1924

Відбитка з «Бібліологічних Вістей», 1924 р. Ч. 1—3.

Д. У. Д. Ч. 2069. Київ, 1924
Держ. Трест «Київ-Друк»
2-га друкарня, Пушкін., 4
Зам. Ч. 856—250

ПОЧАТКИ ДРУКАРСТВА У СЛОВ'ЯН.

еликий винахід Гутенберга швидко розповсюдився з Майнцу, де він народився, по всій Німеччині та в інших країнах центральної Європи. Слов'янство (як що брати його в цілому) не було останнім. Деякі з слов'янських народів заволіли новим культурним здобутком людства раніш, ніж інші народи, що жили по околицях Європи, напр.: Португалія (з 1484 р.), Туреччина (з 1490 р.) і скандинавська північ (з 1482 р.).

Серед окремих слов'янських народів ми спостерігаємо подібну-ж поступовність в розповсюдженні друкарства з центру на периферії, в даному разі — з заходу на схід. Першими приєдналися до друкарства ті слов'яне, що жили найближче до заходу: чехи і поляки¹⁾.

¹⁾ Детальний нарис початків та розвитку друкарства в Європі можна знайти в таких, напр., працях: *K. Falkenstein, Geschichte der Buchdruckerkunst in ihrer Entstehung und Ausbildung. Leipzig, 1840, стор. 91 і далі* (2 видання. Lpz. 1856). *C. B. Lorck, Handbuch der Geschichte der Buchdruckerkunst. Erster Theil. 1450 — 1750. Lpz. 1882. Глави: IV і XIII, стор. 55 — 76, 277 — 288.* *K. Faulmann, Illustrierte Geschichte der Buchdruckerkunst, ihrer Erfindung durch Johann Gutenberg und ihrer technischen Entwicklung bis zur Gegenwart, I. Wien—Pest—Leipzig* (без зазначення часу видання). Глави IV і VII, стор. 169 — 196, 253 — 272 та в інших загальних оглядах історії друкарства.

Варто-б зазначити, що в закордонних працях говориться дуже мало і з великими помилками про розповсюдження друкарства у слов'ян. Дивно, напр., що явно курйозне твердження Фалькенштейна (op. cit., стор. 308) про початок слов'янського друкарства в 1493 р. (sic!) в Чернігові (sic!) могли повторити Лорк (op. cit., т. I, 76) і почасти Фаульман, якому, правда, ця рання дата вже здається сумнівною (I, 194).

З праць російською мовою, що до історії друкарства в Європі і у слов'ян, найбільшою детальністю відзначається компілятивна і тепер устаріла книжка *Ф. П. Булакова «Ілюстрированная история книгопечатания и типографского искусства. Т. I. Съ изобрѣтенія книгопечатанія по XVIII вѣкъ включительно. Спб. Изданіе А. С. Суворина (1889 г.), стор. 63 і сл.* Не-що давно вийшла хоча й наспіх складена, але все-ж цікава книжка *М. П. Щелкунова: Искусство книгопечатания в его историческом развитии. Изданіе Московского Института Журналистики. М. 1923.*

I.

ПОЧАТОК ДРУКАРСТВА У ЗАХІДНИХ СЛОВ'ЯН.

ерші слов'янські друки були видані звичайною на Заході «латиницею» готичного типу, не дуже вдало пристосованою до мови слов'янської. Це не було ще так зване «кирилівське» друкарство, самобутнє, слов'янське в властивому значінню цього слова, що заховалося у східних та південних слов'ян і побачило світ трохи пізніше.

Першою друкованою слов'янською книжкою була книжка чеська. За такої первісток слов'янського друку, першодрук із першодруків, чеські вчені¹⁾ вважали «Історію Троянську», що вийшла наче-б то 1468 року в Пільзні, з невідомої мандрівної друкарні. Але через те, що ця дуже рання дата підлягла сумніву, то безперечним чеським першодруком звичайно називають пізніший *Nový Zákon* (*Dlabačov*), що вийшов 1475 року теж у Пільзні²⁾.

Другим осередком первісного чеського друкарства була Прага. Тут почали працю мандрівні анонімні друкарні, що видали низку книжок, починаючи з 1478 р. Перша постійна празька друкарня була закладена в 1487 р. міщанином празьким Северином Крамаржем з товаришами. Тут була видана 1488 р. перша друкована чеська і слов'янська біблія (т. зв. празька). Року 1489 було друге її видання. Ці чеські біблії, як і наступні їх видання, мали свого часу розповсюдження і вплив на Україні³⁾.

В Польщі почали друкуватися книги теж рано (з кінця 1473 або з початку 1474 року), але тільки не польською мовою, а латинською. В Кракові видається *Almanach* на 1474 рік, виходять коло того-ж часу і інші польсько-латинські першодруки, як, наприклад, *Explanatio in Psalterium Tiggesmata*, *Omnes libri Augustini* і інші⁴⁾. Перші польські друкарні, як і чеські, були мандрівні, недовговічні і, невідомо з яких причин, може, з купецьких поглядів, заховали місце друку небагатьох своїх видань. Правдоподібно, вони не виносили конкуренції з славними закордонними видавничими фірмами, що рано почали працювати в Польщі, в той самий час (дивна річ!), як польські друкарі розносили друкарську штуку по Європі. Так, відомо, що Ян Адам з Польщі був піонером друкарства в Неаполі, поляки Станіслав і Владислав — в Севільї.

¹⁾ *Václav Hanka*, *Prvotisk český a prvotisk polský*.—*Časop. cesk. Museum* na r. 1840, XIV, стор. 77 і с.д. *Ного-жс. Bibliografie prvotiskův českých od 1468 až do 1526 léta*, ib., XXVI, і окремо: в Praze, 1853, стор. 2 і с.д. — Стаття «*Knihtiskarství*» в «*Ottův slovník naučný*», 14 díl., в Praze, 1899, стор. 449. Тут же короткий огляд друкарства і інших слов'янських народів (не без помилок).

²⁾ *Faulmann*, op. cit., I, 170.

³⁾ *Ш. В. Владиміровъ*, «Докторъ Францискъ Скорина, его переводы, печатныя изданія и языкъ».—*Пам. Древней Письменности*, вып. XC (1888 р.), стор. 37 і інші.

⁴⁾ Низку польських першодруків раніш починали з 1465 р.: *J. S. Bandkie*, *Historia drukarni w królestwie polskiem i wielkiem księstwie litewskiem, iako i w krajach zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły*. T. I. w Krakowie, 1826, стор. 1.—*V. Hanka* *Prvotisk český a prvotisk polský*, op. cit.; окремої відбитки стор. 19.—Стаття «*Drukarstwo polskie*» в «*S. Orgelbranda Encyklopedja Powszechna*» t. IV. Warszawa, 1899, стор. 487 і інші. Поправку внесли новіші праці: *Ludwik Bernacki*, *Pierwsza książka polska. Studium bibliograficzne*. Lwów. Nakładem Załadu Narodowego im. Ossolińskich. 1918, стор. 504.—*Monumenta Poloniae typographica. Volumen I: Cracovia impressorum XV et XVI saeculorum*. Edidit *Joannes Ptašnik*, Leopoli. Sumptibus Institutii Ossoliniani, MCMXXII (1922), стор. 10.

Перша постійна друкарня в Польщі заснована була Яном Галером († 1525). Одержавши в 1505 р. королівський привілей, Галер видає латинські книжки самого різноманітного змісту і, як енергійний не тільки друкар, але й купець, широко розповсюджує їх по всій Польщі¹⁾.

Друкування-ж книжок польською мовою доволі запізнилося. Їх попередили навіть слов'янські кирилівські друки Фіоля. За першу окрему книжку, друковану польською мовою (як що не рахувати польських уривків при латинських творах) тепер вважають книжку, видану 1514 року в Кракові, з друкарні Флоріана Унглера під назвою «Hortulus animae—Raj duszny» в перекладі з латинського Берната з Люблину. По змісту це—збірник польських релігійних пісень поч. XVI в.²⁾ Скоро виникають друкарні і по інших містах Польщі: в Познаню, Вратиславі, Самотулах, в Пинчові (заснов. в 1559 р. «чеськими братами») і т. д.

II.

ПОЧАТОК Т. ЗВ. КИРИЛІВСЬКОГО ДРУКАРСТВА.

Слов'янські та польські видання, однак, друкувалися, як сказано, не оригінальним слов'янським друком, а звичайною латиницею. Лише року 1483 в Венеції з'являється перша книжка, надрукована вже літерами слов'янськими, але це поки-що була маловідома серед слов'ян глаголиця³⁾. Тільки року 1491, в столиці Польщі Кракові з'явилися перші книги, друковані так званою кирилицею, тою самою, що дала походження пізнішим шрифтам України, Росії, Сербії, Болгарії.

Перші слов'янські кирилівські книги було видано в Кракові німцем Швайцпольтом Фіолем, краковським міщанином.

До нашого часу дійшло мало звісток про особу та діяльність цього славного «першого слов'янського друкаря». Відомо тільки з сучасних Фіолю актів (з яких значна частина відшукана останнього часу старанням одного з краківських учених), що він був родом з Нейштадта в Франконії, себ-то, подібно до других краківських перших друкарів Галера та Унглера,—був південним німцем⁴⁾. Професією його було гаптування, шиття по шовку золотом і дорогим камінням. Року 1479 він приймає Краківське мійське право і занісється в цех золотарів. Була, однак, і друга спеціальність у Фіоля,

¹⁾ Галерові, як і іншим першим друкарям в Польщі, присвячений окремий нарис в вищецит. Monumenta Poloniae typographica. Див. ще: *Н. Собко*, «Янъ Галеръ, краковскій типографикъ XVI вѣка, его предшественники, товарищи и приемники».—Журн. Мин. Нар. Просв. 1883, ноябрь, стор. 230 і слід.

²⁾ Цьому першодруку спеціально присвячена вищецитована монографія Бернацького.

³⁾ *П. І. Шафарик*: O staroslov. knihtiskárnách (Časopis Českého Museum, 1842). Переклад з чеської мови російською О. Болянського під назвою: «О древнеславянскихъ, именно кирилловскихъ типографіяхъ въ южнославянскихъ земляхъ и прилежащихъ къ нимъ краяхъ, ... въ XV, XVI и XVII стол.—Чтенія в И. Общ. Ист. и Древностей Росс. при Моск. Унив. 1846, № 3, отд. III, стор. 20.—А. П. Яцимирскій «Глаголица»—«Новый Энциклоп. словарь» Брокгауза-Эфрона, т. XIII, стовбці 649 і 655. Тут-же коротко і про наступні глаголичні слов'янські видання.

⁴⁾ Див. цит. вище Monumenta Poloniae typographica. Vol. I. Cracovia Impressorum XV et XVI ss. *Plasnik*, де присвячено Фіолеві цінний нарис під заголовком: «Pierwszy drukarz słowiański» (стор. 10—22). Про походження і батьківщину Фіоля див. стор. 13, 21—22. Самі акти, що на підставі їх написано цей нарис, видані тим же вченим (*Plasnik*, Cracovia artificum. Kraków, 1917). Нововідкриті факти разом розв'язали

взагалі, талановитої і енергійної людини, це—гірнична техніка, себ-то, винахід і улаштування машини в копальнях. І дивно, що в той самий час, коли Фіоль шукає собі патента у короля на винайдену ним нову гірничу машину, він засновує слов'янську друкарню і друкує найперші слов'янські кирилівські книги.

Видані Фіолем першодруки уявляють з себе кілька найбільш вживаних церковних книг слов'ян греко-східного (православного) ісповідання: Осмогласник або Октоїх, Часословець, Тріодь Постную та Тріодь цвітную. Сюди прираховують ще «Псалтирь Слѣдованную», що не зберіглася до нашого часу і відома лишень із згадки про неї в «Прашицѣ» архієп. Пітирима (1721 р.)¹⁾.

Беручи на увагу надзвичайно повільний темп тодішнього друкарства, гадають не без підстави, що Фіоль не міг видрукувати в один (1491) рік п'ять доволі об'ємних видань і що в 1491 році він тільки закінчив свою раньшу справу.²⁾ В такому разі дату початку слов'янського кирилівського друкарства треба відсунути з 1491 року до раньшого часу.

До якого ж саме часу? З того факту, що Фіоль надрукував в загальній кількості коло 600 аркушів і що його друкарня не могла щорічно випускати більше 100 аркушів, вважають, що друкування означених п'яти книг повинно було початися не пізніше року 1485³⁾. Але потребувалося немало часу і на різні підготовчі справи: на закладення самої друкарні, виготовлення незнаних ще в друку слов'янських кирилівських літер (їх робив німець з Брауншвейга Борддорф), головніше ж, на розшукування співробітників, яким добре була б відома не тільки друкарська техніка, але й старе слов'янське письмо і мова. Отже як раз і знайшлася цікава архивна відомість з року 1483, що Фіоль в цьому році найняв в спільці з якимсь Ганушем Яклем стайні, умеблював їх столами і ліжками та иншим

цілій вузол думок і здогадок про те, хто був Фіоль, німець чи слов'янин. Відомий польський бібліограф К. *Estreicher* в своїй монографії «*Günter Zainer i Świętopełk Fiol*», Warszawa 1867 р. (в виданні: «*Biblioteka warszawska*») виступив був з доводами за те, що Фіоль був поляк; вказівку-ж самого Фіоля в Октоїху 1491 р. про німецьке своє походження («из нѣмецъ немецкого родоу франкъ») Єстреїхер відніс до другого краківського друкаря Франка. Проти думки Єстреїхера, між иншим, виступав київський учений С. *Голубев* в статті: «О первопечатныхъ церковно-славянскихъ книгахъ, изданныхъ въ Краковѣ, 1491 г.»—«Труды Киев. Дух. Ак., 1884, № 2, стор. 268». Зміст аналогічного доповіді Голубєва на одному з засідань «Истор. Общества Нестора-лѣтописца», а також і заперечення опонента проф. Соболевського коротко викладені в «Чт. въ Ист. Общ. Нест.-лѣт», кн. II (1888) стор. 199—200.—Порівн. замітку в часопису «Древняя и Новая Россія» (1880, № 2, т. XVI, стор. 372—4) під назвою «Быль ли Швайпольтъ Фѣоль Нѣмецъ или Славянинъ?», направлену проти гадки Я. *Голованького* про Фіоля, як німця, в його праці: «*Swipolt Fiol und seine kyrillische Buchdruckerei in Krakau vom Jahre 1491*»—в 83 томі „*Sitzungsberichte der philos.—hist. Classe der Kais. Akad. der Wiss., Wien, 1876, ss. 425—448.*

¹⁾ Всі відомі видання Фіоля детально описані в праці *І. Каратаєва*, що її досі лишається основним підручником для найстарішої доби слов'янського друкарства: «Описание славяно-русскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами, Т. I. Съ 1491 по 1652 г. СПб. 1883 (Сборникъ Отдѣленія рус. яз. и словесности Ак. Н., т. XXXIV, № 2, стор. 1—14). Тут же подана бібліографічна література про кожен з першодруків Фіоля, як і про другі стародруки. Крім того, Осмогласнику або Октоїху Фіоля Каратаєв присвятив спеціальну брошуру: «Осмогласникъ 1491 года, напечатанный въ Краковѣ кирилловскими буквами», СПб. 1876. Тут на стор. 1—4 критичний огляд попередньої літератури про Осмогласник.

²⁾ *И. Каратаевъ* «Описание» . . . стор. 13—14; *його же Осмогласникъ»* . . . стор. 21.—*Plasnik*, *Srascovia impressorum* . . . стор. 16. В цих працях приведено кілька прикладів, з яких ясно видно, що подібні Фіолєвим видання друковалися протягом багатьох років, навіть по старих друкарнях.

³⁾ *Plasnik*, *ib.*, стор. 16.

хатнім приладдям до якоїсь великої роботи¹⁾. Це, правдоподібно, і був самий момент заснування першої слов'янської друкарні Фіоля.

Дивним здається друкування православних церковних книг в Кракові, культурному осередку католицької Польщі. Ясно, що ці видання були призначені на збут серед населення релігії греко-східної, значить, не польського населення, але якого-ж саме?

Приймаючи на увагу шрифт Фіоля, що наслідує південно-слов'янському полууставу XV ст., і ортографію видань Фіоля, близьку до текстів середньо-болгарського або молдавського ізводу (широке вживання юсів, ь і т. д.), ак. Соболевський схилився до гадки про південно-слов'янське або молдавське походження оригіналу Фіолевських видань і про таке-ж їх призначення²⁾.

Але південно-слов'янське письмо та правопис в цьому випадку ні про що не свідчать, бо в той час вони були сильно розповсюджені і на Україні.³⁾ З другого боку деякі особливості змісту і мова видань Фіоля прямо доводять про українське походження оригіналу видань Фіоля, а, може, і співробітників останнього⁴⁾. За це говорить і факт дійсного розповсюдження на Україні книжок Фіоля в XVI та XVII ст.⁵⁾.

Поставивши питання, що найближче схилило Фіоля до його друкарської справи, хто подав йому саме цю думку, новий польський дослідувач зазначає слав'янських бенедиктинів, що мали на Клепажу під Краковом церкву, де правилися служби слов'янською мовою⁶⁾. Але сам же дослідувач зазначає, що цей слов'янський осередок в Польщі скоро зник. Не говоримо вже про те, що для потреби небагатьох слов'янських бенедиктинів не треба було такої великої кількості друкованих церковних книг. Ясно, що видавець готував їх для широкого розповсюдження серед православного населення України та Білорусі. Можливо навіть, що ця справа мала своїх

1) іб. 13 і 17.

2) Див. рец. ак. А. І. Соболевського на книгу П. В. Владимірова про Франциска Скорину в Жур. Мин. Нар. Просв., ч. ССІХ, отд. II, стор. 331—2 і його-ж статтю в „Богословской Энциклопедіи“, т. XII, СПб., 1911, стор. 175 і далі („Книгопечатаніє“).

3) А. П. Соболевскій. Славяно-русская палеографія. Лекціи. Изд. 2., СПб., 1908, стор. 54—55, 86.—Е. О. Барскій. Очеркъ славянской кирилловской палеографіи. Варшава, 1901, стор. 342—3.

4) П. В. Владиміровъ. Докторъ Францискъ Скорина, его переводы, печатныя изданія и языкъ. Пам. Древней Письм., вып. XC (1888), стор. 24 і далі. Порівн. його-ж Начало славянскаго и русскаго книгопечатанія въ XV—XVI вѣкахъ. К., 1894, стор. 14, 24—29. В святцях, доданих до Часословця Фіоля, згадуються свята, популярні на Україні, а саме: Феодосія Печерського, кн. Володимира, свв. Бориса і Гліба і інші. Згадка про митрополита Петра, що заснував Успенську церкву й помер в Москві, не суперечить попереднім вказівкам через те, що м. Петро був родом з Волині і почав свою видатну діяльність і популярність також на Україні. Данні мови, навіть такі, як міна II і Ч також не можуть указувати на великоросійську північ, бо існують на українському півдні (галицькі говірки). Пор. Владим. Начало слав. и рус. книгопечат., стор. 28.

5) Я. Головацький. „Sveipolt Fiol... op. cit. 440-1.—Вартє уваги свідцтво дає Захарій Кописстенський в своїй „Палінодії“ (ч. III, розділ 1, артикул 2) про розповсюдження видань Фіоля в його час, коло 1620 р., на Україні (переважно) та в Білорусі. Так Тріодъ (невідомо котра з двох) находилась тоді „в многихъ церквахъ и монастырѣхъ въ земли Лвовской, а въ монастырю Дорогобузскомъ, и в Городку, монастыря Печерского маєтности, на Волиню и на Подляшу, в земли Бѣлской въ Ботках, въ церкви Успенія Пресвятой Богородицы въ маєтности его милости Пана Богдана Сапеги, Воеводы Минского и индѣ; О к т о ї х:—въ Смѣдынь, поль Турійскомъ на Волиню, въ Каменци Литовскомъ при церкви св. Симеона. Ч а с о с л о в е ц ь:—въ монастырю Печерскомъ Кіевскомъ, въ церкви Любелской, и во дворі у Честного Креста на Личаковѣ предмѣстю Галицкомъ, в Берестю Литовскомъ“. (Цитовано по І. Каратаеву: „Осмогласникъ“... стор. 20).

6) Ptaśnik, Cracovia impressorum, стр. 14-15.

високих оборонців і керовників, а також і матеріальну підтримку ¹⁾ з боку українського і литовського магнатства, яке мало в той час найтісніший зв'язок з Краковом, з королівським двором та з університетом, і яке під той горячий сумний час боротьби за цілість литовсько-руського державного організму повинно було мимоволі перенести центр своєї уваги з невдалої державности на підтримання культурної і релігійної самостійности православного населення України і Литовської Русі. Звести Фіоля з магнатською аристократією могло вже його ремесло шевця золотом і дорогоцінним камінням, яке, розуміється, існувало тільки для багатіїв.

Як що вже треба шукати якогось ідейного спонукання до початкової слов'янської друкарської справи, то, здається, скоріше можна було б спинитися не на бенедиктинах, а на гуситах. Не випадково було, що року 1491 Фіоль підпав під суд католицької інквізиційної комісії за свою агітацію проти католицизму і, між иншим, за агітацію за причастя під двома виглядами тіла й крові, як учили православні та гусити, що їм симпатували. ²⁾ На жаль, вплив гуситського культурного руху на початок слов'янської друкарської справи остаточно ще не з'ясований.

Цікава річ, що Борсдорфу, що робив Фіолю матриці, а, може, і самі кирилівські літери (*russische Buchstaben*) було мабуть від когось аналогічне замовлення коло р. 1490. Фіоль, уже вклавши в своє підприємство безсумнівно великий капітал (мабуть і не свій), мусів одібрати від Борсдорфа обов'язок не вирізувати без його дозволу руських літер нікому ³⁾. Не вважаємо за правдоподібне припущення польського вченого (правда, умовне), що ці нові замовлення йшли з перших південно-слов'янських друкарень в Черногорії і Брашові, в Семиградії ⁴⁾. Не говорючи про те, що там недалеко було і своє джерело друкарської умілості—Венеція, крім того і самі шрифти, маючи спільне (бо копіювали одні рукописні начерки), немало і відрізняються ⁵⁾.

З друкарського боку видання Фіоля не без хиб: краї рядків часто нерівні, рядки иноді криві, літери часто не на місці. Шрифт читкий, але занадто зсунутий, що в значній мірі, правда, пояснюється бажанням Фіоля наслідувати т. зв. „суцільному“ письму тодішніх рукописів ⁶⁾.

В якій хронологичній послідовності виходили видання Фіоля? Звичайно першим числом ставиться в хронологичних реєстрах стародруків Октоїх, за ним іде Часословець, позаду ж—недатовані видання Фіоля. Але ж це робиться більш через традиційну перевагу датованих друків перед недатованими, а не з серйозних наукових підстав. Здається, що справжня хронологична послідовність виходу видань Фіоля була протилежна тій, яка вживається. Правдоподібно, що поперед 1491 року друкувалися недатовані видання, Осьмигласник же і Часословець датовано останнім роком діяльності Фіоля. Згадаємо, що більш ранній вихід анонімів, ніж

¹⁾ Це тим більше правдоподібно, що тепер вже можна вважати відкинутою спробу Естрейхера сполучити друкарську діяльність Фіоля з німецькими видавничими фірмами.

²⁾ *Ptašnik*, *ibid.*, 17-18.

³⁾ *Ptašnik*, *ibid.*, стор. 15; *полю-же* Cracovia artificum, nr. 1071. Пор. *Lelewel*, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, Wilno, t. I, стор. 150.

⁴⁾ *Ptašnik*, *Cracovia impressorum*, стор. 19.

⁵⁾ Маю власне на увазі порівнення видань Фіоля з черногорським Октоїхом 1493-4рр.

⁶⁾ Уявлення про першодруки Фіоля можуть дати: Часословець 1491 р., що зберігається в Києві, в бібліотеці Михайлівського монастиря, а також уривок Тріоді Постної, що знаходиться в Лаврському Музею. Більш докладно про Київські примірники слов'янських першодруків я подав в другій своїй роботі: „Слов'янські інкунабули Київських бібліотек“.

датованих видань має собі багато прецедентів в історії первісного друкарства мало не всіх народів як на Заході, так і у слов'ян. Анонімні були друкарські первістки: німецькі, чеські, польські, московські, гадають навіть, українські (львівські). Проте це питання вимагає окремих дослідів і спеціального порівнюючого аналізу видань Фіоля.

III.

ПОЧАТОК ДРУКАРСТВА У ПІВДЕННИХ СЛОВ'ЯН.

айже одночасно з видавничою діяльністю Фіоля в Кракові починається друкарство й у південних слов'ян в Черногорії.

Першим південно-слов'янським друкарем був ієромонах Макарій, що надрукував в 1493—1494 роках Осмогласник або Октоїх, цю вживану і дорогу церковну книгу, яка звернула на себе увагу і Фіоля¹⁾. Видана вона була «повелінням» Черногорського воєводи Юрія Черноєвича і починає собою цілу низку південно-слов'янських (сербських) і угро-волоських (румунських) видань²⁾.

Цей південно-слов'янський першодрук відзначається гарною (кращою, ніж у Фіоля) якістю шрифту, відбитків, паперу та ритованих оздоб. Ак. Ягич в спеціальній праці, присвяченій цьому черногорському першодруку, зазна-

¹⁾ Пізніше, в другій половині XVI в., за рукописний Октоїх платили од 6 до 10 коп. грошей (1 грош=5—6 копійкам). Інші книги були значно дешевші (Псалтирь і Шестодневець коштували по 1 коп., Тріодь Цвітная—2 коп., Євангеліє—4 коп. і т. д.) *Б. Ларіалювичъ*, Западно-русскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка, ... Казань, 1898, стор. 239, прим. 2.

²⁾ Октоїх 1494 року, ця надзвичайно цінна та рідка пам'ятка слов'янського початкового друкарства переходується в бібліотеці був. Київ. Духовної Академії в гарно схороненому примірнику. В 1894 році, коли в пошану цього першодруку справлявся в Черногорії та у південних слов'ян 400-літній ювілей, цей примірник був надісланий до Київського Церковно-Археологічного Товариства головою російської місії в Палестині, відомим археологом архим. Антоніном. Свою посилку арх. Антонін супроводив «Діфірамбом», щось подібне до дидактичної поеми, де старий книголюб незадовго до своєї смерті оглядає в віршах перні успіхи південно-слов'янського друкарства. Починається цей твір так:

Соберитесь весь соборъ
 Почитателей печати
 Къ намъ на праздникъ! Съ Черныхъ Горъ
 Прибыль къ намъ, одѣтый ръ заты
 Не желѣза, а письма,
 Воинъ славы мирно-бранный,
 Плодъ широкого ума
 Тѣсной Зеты, первозванный,
 Первородный у славянъ—
 Кодексъ Четырехсотлѣтній.
 Отъ несчетныхъ Руси странъ
 Будь тебѣ поклонъ привѣтный!... і т. д.

(Див. власноручний рукопис Антоніна на 6 сторінках в архіві б. Київ. Церк.-Археол. Тов.).

Згадаємо до речі де-кілька праць, що вийшли під час ювілею першої південно-слов'янської друкарні: *А. Царевскій*. По поводу славянскаго празднества въ Черногоріи (400-лѣтіе Правосл. Слав. Кирилловскаго книгопечатанія). Казань, 1893.—*Ив. Малышевскій*. Торжество въ ознаменованіе 400-лѣтней годовщины славянскої типографіи въ Черногоріи.—Труды К. Д. Ак., 1893, № 8, стор. 625—637.—Прославна споменица че-

чає, що в ньому багато слів, різаних з дерева¹⁾, є й цілі ксилографічні рядки зразково чистої і мистецької роботи²⁾. Особливу красу виданню надає безліч киноварі³⁾. Великі вартости в цьому першому друку південно-слов'янському стають зрозумілими лише тоді, коли ми припустимо широкий вплив венеціанської друкарської штуки, надзвичайно удосконаленої в ті часи. Венеція та Чорногорія того часу були в найтісніших відносинах між собою⁴⁾. Є звістки, що відтіля і була виписана перша південно-слов'янська друкарня⁵⁾. Там, мабуть, одержав свою друкарську освіту перший південно-слов'янський друкарь Макарій.

Крім Октоїха, в тій же друкарні, але після перенесення її з Ободу до Цетин'ї⁶⁾ тим же Макарієм була надрукована в 1495 р. Псалтирь з воследованієм. Схоронився неповний листок, знайдений Шафариком, і від третьої книги, що була надрукована Макарієм — «Молитренника»⁷⁾. Як що додати до друків Макарія ще Четвероєвангеліє, видане накладом Гануша Бігнера з Брашова (в Сєміградї), що відноситься одними бібліографами до кінця XV в., а другими до початку XVI в.⁸⁾, то оце буде і все, що залишилося від старішого слов'янського друкарства XV століття.

Наступна друкарня виникає вже коло 1508 р. в Трговишті, в Волохії під керовництвом І. Бєсараба, воєводи угро-волооського і земель придунайських. Тут надруковано Макарієм: Служєбник 1508 р. (перша слов'янська книжка в румунських землях)⁹⁾, Октоїх 1510 р. та розкішне Євангеліє 1512 р.

Вже Калайдович¹⁰⁾ і Шафарик¹¹⁾ висловили певне припущєння, що ці книги друкував той же Макарій, що працював і в Чорногорії, після того, як йому довелося залишити батьківщину, з огляду на небезпеку від наскоків Туреччини і через інші несприятливі обставини.

тиристогодишнице Ободске штампарије. Издао Прославни Одбор.—Цетинье, 1895.—*I. V. Яич* присвятив Октоїху 1493-4 р. спеціальну монографію з багатьма малюнками: «Der erste Cetinjer Kirchendruck vom Jahre 1494. Ein bibliographisch-lexicallische Studie.—Denkschriften d. k. Akad. d. Wiss., XLIII. *Полю-ж*. Ein Nachtrag zum ersten Cetinjer Kirchendruck.—Archiv f. sl. Ph. V. XXV (1903), ss. 628—637. *Полю-ж* Die erste südslav. Typographie im XV Jahrh.—Wiener Zeitung, 1893, 28 jун. № 146.—*Шарион Рувараи*. О цетинској штампарији прије четири стотине година. Глас Српске Кралевске Академије, XI. У Биограду, 1893.

¹⁾ D-r V. Jagić. Der erste Cetinjer Kirchendruck, ... op. cit., стор. 8.

²⁾ *Ів.*, 9.

³⁾ *Ів.*, 10. Уявлення про це може дати, крім оригіналу, і знімок в альбомі: «Сборникъ снимковъ съ славяно-русскихъ старопечатныхъ изданій. Матеріалы для исторіи славянскаго книгопечатанія. Часть I. XV и XVI вѣкъ. Составилъ С. .І. Пташицкій. Изданіе Р. Р. Голике, СПб. 1895. Одначе при порівненні цього знімка з Київським оригіналом виявляється невідповідність в передачі киноваріанних витисків.

⁴⁾ Про звязок Чорногорії, зокрема фамилії Чорноєвичів з Венецією див. в капітальній праці П. Ровинскаго: «Чорногорія в ея прошломъ и настоящемъ», т. I. СПб. 1888, стор. 421—432. З Венеції, між-иншим, походила дружина Юрія Чорноєвича Єлизавета; туди-ж переїхав в 1516 р. і він сам, коли йому стало неможливо жити на батьківщині.

⁵⁾ *Каратаевъ*, Описание... стор. 23.—Пор. *Шафарикъ*, op. cit.—«Чтенія»... 1846, № 3, отд. III, стор. 22, 26.

⁶⁾ Проте *В. Яич* разом з *Ш. Рувараиел* думають, що і Октоїх 1493—4 рр. було видано не в Ободі, а в Цетин'ї, чому й називають його «Цетинським» (op. cit.).

⁷⁾ *Каратаевъ*, op. cit. 22—23, № 9; *Шафарикъ*, op. cit., 22.

⁸⁾ *Каратаевъ*, *ib.* 24—26, № 10. Цей друк далеко гіршої роботи, ніж видання Макарія.

⁹⁾ Служєбник 1508 р. лишився Каратаєву невідомим. Звістки про нього подав *А. Ш. Яцимирскій* в статті: «Первый славянский печатный Служєбникъ».—«Извѣстія отд. русск. яз. и слов. Ак. Н., т. I (1896), кн. 4, стор. 792—797.

¹⁰⁾ «Юаннь, экзархъ Болгарскій». М. 1824, стор. 113.

¹¹⁾ Op. cit., 22.

Потреба друкарства була, однак, така велика, що, не дивлячись на тяжкі умови, друкарське мистецтво не замерло на півдні слов'янського світу. За згаданими першодруками тягнеться ціла низка сербських¹⁾ та румунських²⁾ видань, що йдуть через все XVI століття, правда, з перервами, що взагалі, характерні для первісної доби друкарства (і не тільки слов'янського).

Більшість сербських видань XVI ст., однак, побачила світ не на батьківщині, а за кордоном, в Венеції. Тут на довгий час зосередилося книжкове виробництво південних слов'ян. Першим венеціанським слов'янським виданням, що зберіглося до нашого часу, є Службеник 1519 р., виданий на кошти Божидара Вуковича з Подгориці ієромонахом Пахомієм (мабуть, учнем Макарія). Після смерті Божидара (в 1540 р.) справу батька продовжував до 60-х років його син Віцентій Вукович. Потім видавали слов'янські книги в Венеції: Яков з Камєнной Рєкі (коло 1566 р.), Ієронім Загурович (в 1569—1570 рр.), Яков Крайков з Софії (в 1572 р.) і інші.

Кілька менш визначних і, взагалі, недовговічних друкарень засновано було в XVI ст. і в межах власної південно-слов'янської території, а саме:

- I. В Герцоговині: в Горажді (в 1529—31 рр.) і в монастирі Мілешові (в 1544—57 рр.).
- II. В самій Сербії: в монастирі Рулянському (1537 р.), в мітрополії Грачаницькій (1539 р.) і в Білграді (1552 р.).
- III. В Чорногорії, в монастирі «Мьркшина цьрква» (в 1562—66 рр.).

Всі ці друкарні, (не виключаючи і венеціанської) друкували книги південно-слов'янської редакції, переважно сербського ізводу. Багато з видань перерахованих друкарень мається в Київських бібліотеках, особливо в непоганій їх колекції, що належить бібліотеці був. Духовної Академії³⁾.

¹⁾ Про стародавні сербські друки див. вищевитовану статтю Шафарика (в перекладі Бодяньського) і *його-же* в *Geschichte der südsl. Lit.*, III. Окремі видання описані Каратаєвим: «Описаніє...» СПб., 1883 р. Прогаліни загальних праць заповнює сербський академик Любомир Столянович в отаких роботах: *Старе Српске штампарије*.— Београд, 1902; *його-же* «Прилози ка библиографији старих српских штампаних книга» — «Глас. Српске Краљевске Академије», LXVI.

Що торкається болгарського друкарства, то воно виникло дуже пізно (вже в XIX ст.). Турецька неволя почувалася тут міцніше. Про болгарське друкарство див.: *Дринов М.* Първата Българска типография въ Солунъ и нѣкои отъ напечатанитѣ в нея книги. 1890

²⁾ Про давні румунські (=слов'янські) видання див.: *Каратаєв*. «Описаніє»... Дуже цінним доповненням до праці Каратаєва є розкішне видання Румунської Академії: *Joan Vianu & Nerva Hodos, Bibliografia Românească veche 1508—1830. Editiunea Academiei Române.* Бухарест, 1898. В I випуску, що обіймає стародруки за рр. 1508—1588, описано всього 33 книги, але з них більша половина зосталася невідомою Каратаєву. Про цю працю див. детальне повідомлення *А. П. Яцимирскою*: «Новый трудъ по старой славянской библиографіи». — «Извѣстія отд. рус. яз. и слов. А. Н. т. III, № 4, стор. 1051—1071 і окремо, стор. 1—21. З приводу випуску II-го того-ж видання Румунської Академії Яцимирський відгукнувся другою подібною статтею: «Славянскія старопечатныя книги румынскихъ типографій». — «Извѣстія...», т. V, вып. 2. В зазначених двох статтях Яцимирського можна знайти і короткий загальний огляд діяльності старих слов'янських друкарень в Румунії за XVI—XVII ст. Згадаємо ще важливу ґрунтовну працю *Ст. Новаковича*: «Српски штампари у Румунији. — Годишнице...», кн. XVII. Београд, 1898, де, між-іншим, викладено про культурну боротьбу між українським та іншими друкарськими впливами на румунські видання XVII-го віку.

³⁾ Докладніше про Київські примірники південно-слов'янських першодруків див. в моїй згаданій вище статті: «Слов'янські інкунабули Київських бібліотек».

IV.

СКОРИНА. ПОЧАТКОВЕ БІЛОРУСЬКЕ ДРУКАРСТВО.

ереходячи знову на північ слов'янського світу, ми після перерви видавничої діяльності Фіоля не бачимо ознак друкарської справи аж до відомих видань Франциска Скорини в першій чверті XVI століття¹⁾.

Франциск Скорина, походженням з Полоцька, доктор медицини, що одержав освіту в Краківському та Падуанському університетах²⁾, почав видавничу діяльність спочатку в чеській Празі.

Тут він видав в 1517 р. Псалтирь (в звичайнім церковно-слов'янським тексті), призначену, між иншим, для шкільних потреб³⁾, а потім з 1517 р. і до 1519-го—22 випуски окремих книг Біблії в визначному для свого часу перекладі їх на білоруську мову. Діло Скорини підтримав своїм коштом Віленський міщанин Богдан Оньков⁴⁾.

Біблійні книжки Скорини виходили не в тім порядку, в якому вони вміщені в Біблії: першими видані були в 1517 р. слідуючі книжки, треба зазначити, найбільш цікаві своїм філософичним змістом: Іова, Притчей Соломонових, Премудрости Ісуса, сина Сірахова і т. д. Перенісши в 1525 році свою діяльність в Вільну і заснувавши там друкарню «в домі почитового мужа Якуба Бабича», Скорина видає тут Апостола (перше друковане видання церковно-слов'янського апостола і перший друк білоруський), а потім «Малую подорожнюю книжицу», щось подібне на молитовну енциклопедію, що в портативному вигляді вміщала Псалтирь, Часословець, акафисти, канони, шестидневець, святці і пасхалію. Видавничу діяльність Скорини була припинена в 1525 р. судовим процесом його з родичами і другими несприятливими обставинами.

Книжки Скорини, в друкарському відношенні вважаються за найкращі з перших церковно-слов'янських видань (не виключаючи і сучасних їм

¹⁾ Про Франциска Скорину та його видання див. спеціальну монографію П. В. Владімірова «Докторъ Францискъ Скорина, его переводы, печатныя издания и языкъ». — Пам. Древней Письм., XC (1888 р.). Праця починається «Обзоромъ литературы предмета». Стор. I—XXVI (до 1888 р.). Головніші рецензії на цю працю Владімірова були такі: А. С. Будиловича в «Отчетъ о 32 присужденіи награды гр. Уварова»; А. П. Соболевскаго в «Журн. Мин. Нар. Просв. 1888 р. ч. 259, окт., отд. II, 321—332»; — М. Мурка: «Zur russ. Literaturgeschichte» в «Archiv für sl. Phil.», 1889 р.

З приводу цих і інших рецензій, проф. Владіміров висловився в статті: «Начало славянскаго и русскаго книгопечатанія въ XV—XVI вв.» К. 1894. Приложение II; «Замѣтки и дополненія къ изслѣдованію о докторѣ Францискѣ Скоринѣ» стор. 29—32 (те-ж саме див. в «Чт. въ Ист. Общ. Нестора-лѣтописца», кн. VIII (1894 р.), отд. II, стор. 29—32).

Загальні нариси про діяльність Франциска Скорини див. в «Энцикл. словарь Брокг.-Ефрона», полутом 59. СПб. 1900, стор. 228—9. (П. Владімірова); в «Русскомъ Біогр. Словарѣ» під словом «Скорина» СПб., 1904, стор. 600—603 (з реєстром літератури). Дивись ще: А. Миловидовъ. Судьба русской книги въ Сѣверо-Западномъ краѣ въ связи съ его культурной исторіей». Христ. Чтеніе, 1903 р. (т. ССХVI, част. I, стор. 354—361). О. П. Булаковъ, ор. cit. стор. 201—211 (з мал.) і ин. Докладний опис видань Скорини у Каратаєва «Описаніе»... 1883 р., стор. 28—43.

²⁾ Проф. П. А. Шляпкинъ, «Къ біографіи Франциска Скорини», — Журн. Мин. Нар. Просв.—1892, № 4, ч. 230, стор. 382—5.

³⁾ Про Псалтирь Скорини див. спеціальну роботу А. Викторова: «Замѣчательное открытіе въ древне-русскомъ книжномъ мірѣ (Первая книга, напечатанная Ф. Скориной)». М. 1867. Окрема відбитка з 1-го випуску «Бесѣдъ въ Обществѣ Любителей. Росс. Словесности при Москов. Университетѣ».

⁴⁾ Владіміровъ, ор. cit. 47.

венеційських) і за рівні славнозвісним німецьким виданням того часу ¹⁾. Їх називали навіть слов'янськими «ельзевірами» ²⁾.

Крім чіткості та чистоти оригінального шрифту, делікатного формату в 4-ку (а в Віленських виданнях навіть в вісімку і в 12 долю аркуша), книжки Скорини, особливо празькі, відзначаються великою кількістю майстерних ритин на дереві. В цьому відношенні видання Скорини виявляють своє споріднення з зразками чеськими та німецькими, зокрема з аугсбургськими та нюрнберзькими ³⁾. Особливий вплив мала ілюстрована німецька хроніка Шеделя, видана в 1483 р. ⁴⁾.

В відношенні обрису літер і правопису видання Скорини знаходяться в залежності від церковно-слов'янських рукописів західно-руського письма XV—XVI ст. ⁵⁾.

Хоча друкарська діяльність Скорини територіально належить більше до Білорусі, але вона мала велике значіння і для сумежної та звязаної з нею України. Книжки Скорини мали широке розповсюдження на Україні, привчали населення до друку і підготовляли недалекий вже розквіт власного українського друкарства. Вони старанно читались на Україні цілими поколіннями до цілковитої обтрипаності добротного німецького (аугсбургського) паперу ⁶⁾. Їх знає відомий український письменник XVI і поч. XVII в. Іван Вишенський ⁷⁾. Їх нерідко переписують на Україні ⁸⁾. Сама термінологія друкованих книг, що в старину називалися на Україні (для відрізнення їх від рукописних) «битими», доходить до доби Скорини та його видань ⁹⁾.

Книжки Скорини викликали наслідування в друкарському відношенні в низці наступних видань XVI ст.: Примуса Трубера в Тюбінгені, в Ні-

1) Ів., 70, 81—82.

2) *Стасовъ*. Отчетъ О VII присужденіи наградъ гр. Уварова, стор. 32.

3) *Владиміровъ*, ор. cit. 75—76 і далі.

4) Ів. 76. Уявлення про ритинні оздоби видань Скорини можуть дати подані до цієї статті знімки ініціалів з П'ятокнижжя Скорини і одної ритини з відтиском: «Мойсей навчаєт людей Израйлевих втораго закону». Остання ритина, між иншим, тим цікава, що передає тогочасні чоловічі убрання.

5) Ів. 73.

6) У 1913 році в бібліотеці був. Курської Дух. Семинарії я бачив кілька випусків Біблії Скорини (Ісуса сина Сірахова, Юдиф. Премудрости Божієї та Притчей Соломона). Велике число старанно-підклеєних листків та поношений вигляд цих книжок вказував на велику їх популярність серед українських читачів, які залишили тут свої приписки. Разом з Біблією тут опрацьовано декілька рукописних додатків XVII в. українського походження, переважно полемичного змісту.

7) Погляди Ів. Вишенського в «Зачапці» на відповідність православних церковних книг «свободним наукам» (*С. Голубевъ* «Петръ Могила»... т. I, прилож., стор. 73) дуже нагадує те місце в передмові Скорини до всієї Біблії, де він рекомендує для вивчення граматики—псалтирь, логіки—книги Іова і Павла, риторики або красномовства—книги Соломонові, музики—«премножество стиховъ и песней светыхъ» і т. д. (*Каратаевъ*, Описаніе... стор. 31—32). Характерна риса часу — біблійні книжки видаються Скориною вже не з одною побожною метою, але також і з просвітньою: для вивчання «семи наукъ вызволенныхъ» (*artes liberales*), філософії, історії і т. под. «Такъ въ первый разъ въ юго-западной Россіи начала XVI вѣка предложено было русскимъ читателямъ Скориною понятіе о семи наукахъ вызволенныхъ, которымъ предстояло развиться затѣмъ въ теченіе XVII вѣка», *Владиміровъ*, ор. cit. 116; — *Б. Харламовичъ*, Западнорускія православныя школы XVI и нач. XVII вѣка... Казань, 1898, стр. 234, прим 1.

8) *Владиміровъ*, ор. cit., 218 і далі.

9) В Апостолі 1525 р. Скорина вживає вирази: «вибито» про послання ап. Павла до Галатів (*Владиміровъ*, ів. 63). Пор. вираз: «битые» книги в опису книг Київсько-Печерського монастиря 1554 року (*С. Голубевъ*, «Петръ Могила» т. I, К. 1883. Приложеніе 2, стор. 10).

меччині (1561—1563 рр.)¹), Несвізької друкарні коло Слуцьку (Катехизис 1562 р. та твір Симона Будного «О оправданіи» того ж року²) і мандрівної друкарні Тяпинського, що видала коло 1570 р. Євангеліє білоруською мовою³). Останні дві друкарні виникли в зв'язку з пропагандою протестантських ідей⁴). Завдяки пропаганді католицького папізму, працювала в

кінці XVI-го ст. слов'янська друкарня в Римі, в Ватикані. Пам'яткою її є лише два неповних листки від книжки про новий календарь римський, виданої р. 1596⁵). Цікаво, що шрифт цієї книжки наслідує Скорині і старшим друкам слов'янським, в той час, як по українських та білоруських друкарнях уже панує шрифт московського зразку⁶).

¹) *Владиміровъ*, іб., стор. 201—202. В Тюбінгені видаво було слов'янським шрифтом: Катехизис 1561 р., «Постила, то єсть кратко істмаченіє всіх неделских євангеліовъ» 1563 р., Новий Завіт 1563 і ще кілька інших книжок (Див. *Каратаєвъ*, «Описаніє», стр. 132—148).

²) *Каратаєвъ*, іб., стор. 136—140. №№ 58 і 59.

³) *Владиміровъ*, іб., стор. 203—204; *Каратаєвъ*, іб., стор. 201—203, № 94. Передмову Тяпинського до Євангелія цілком надрукував *П. Владиміровъ*, в «Кіевской Старинѣ» 1889 р., т. XXIV, № 1 (додаток). Описав це Євангеліє *А. Н. Попов* в «Чтеніяхъ О. П. и Др. Р. 1879, т. I. Про самого Тяпинського див.: *Довнаръ-Запольскій*, «В. Н. Тяпинскій, переводчикъ Евангелія на бѣлорусское нарѣчіе» — «Изв. отд. русскаго яз. и слов. Акад. Наук», 1899 р. кн. IV.

⁴) *М. Грушевський*, «Історія України - Руси», т. VI, Київ-Львів, 1907, стор. 431—3.

⁵) *Каратаєвъ*, іб., стор. 272—3, № 147.

⁶) Див. нижче.

V.

ПОЧАТКОВЕ ДРУКАРСТВО В МОСКВІ.—ІВАН ФЕДОРОВИЧ І ПЕТРО МСТИСЛАВЕЦЬ.

им часом виникає друкарство в Москві. Перші його спроби мали якийсь звязок з італійським впливом, про що свідчить, між иншим, московська друкарська термінологія (напр. „тередорщикъ“—друкаръ від італ. *tiratore* і т. под.)¹⁾. Відомий письменник і громадський діяч Максим Грек († 1556) зазначав москвинам про друкарство, як про засіб охоронити церковні книги від зіпсування їх переписувачами. Цікаво, що Максим Грек мав випадок познайомитися з друкарством в самій Венеції, навіть од відомого Альда Мануція, найкращого друкаря свого часу в Європі²⁾. В 50-х роках царь Іван Грозний шукає друкарів серед німців (через Шлітена), але невдало. Коло р. 1556 провадив в Москві друкарську справу Маруша Нефед'єв, але за ранньою смертю не встиг зробити що-небудь значне³⁾.

Справжня друкарська справа в Москві, певна, відома і безсумнівна, починається тільки в звязку з іменами славних друкарів: вдового діакона Івана Федорова або Федоровича і Петра Тимофійовича Мстиславця. Заснування Московської друкарні, де вони працювали, відносять до 1553 р.⁴⁾

Мстиславець, з огляду на його прізвище, був, мабуть, білорус, родом із Мстиславля (тепер пов. місто Могилівської губернії, недалеко від московського кордону, а також і від Скорининої батьківщини—Полоцька). Вважають, що він був учнем Скорини, а пізніше—ініціатором друкарської справи в Москві і навіть, може, навчителем самого Федорова⁵⁾. Що традиція Скорини, дійсно мала вплив на початкове московське друкарство, про це свідчить, між иншим, т. зв. „Хлудівське“ Євангеліє, без вихідного листка і без дати, надруковане в Москві, між 1553 і 1563 роками, шрифтом близьким до Несвіжського⁶⁾. Традиція Скорини, треба вважати, була тою вихідною точкою, з якої по малу виробилася окрема московська друкарська традиція.

Апостол 1564 року, надрукований Федоровим та Мстиславцем, є зразковий з друкарського боку твір. Але він був наслідком багатьох попередніх анонімних спроб⁷⁾. Московське походження останніх доводять схожістю їх до наступних, вже датованих московських видань. З'явитися ці видання могли не пізніше 1561—63 рр. тому, що на них знайдено рукописні записи цих років⁸⁾.

1) В. Е. Румянцовъ в передмові до видання: „Сборникъ памятниковъ, относящихся до книгопечатанія въ Россіи. Выпускъ первый. Изданіе Моск. Синод. Типографіи. М. 1872. стор. 14—15. Гатиухъ „Очеркъ и торіи книгопеч. дѣла въ Россіи“. Рус. Вѣстникъ, 1872 г. № 5, стор. 332-335; Булаковъ, *op. cit.*, 216—217.

2) Геннаді Г. П. «О типографскомъ знакѣ альдинскихъ изданій изъ сочиненій Максима Грека.—Библиограф. Записки т. I стор. 184. Румянцовъ, *op. cit.*, 5.

3) Е. Голубинскій „Къ вопросу о началѣ книгопечатанія въ Москвѣ“. «Богословскій Вѣстникъ», 1895 т. I, стр. 224 і сл., Румянцовъ, *op. cit.*, 6.

4) Рум. *op. cit.* 6.

5) П. Владиміровъ. Начало славянскаго и русскаго книгопечатанія въ XV—XVI вв. Приложение III: О московскихъ первопечатныхъ Евангеліяхъ до 1564 г.—Чтенія в ист. Общ. Нестора лѣтоп. кн. VIII (1894), стор. 33-34; Е. Голубинскій, *op. cit.*, 236. А. Миловидовъ, Судьба русской книги въ сѣверо-зап. краѣ въ связи съ его культурной исторіей. Хр. чтеніе, 1903, т. ССХVI, ч. I, стор. 360, прим.

6) Владиміровъ, *op. cit.*, стор. 34. І—К. Ларламповичъ. Малороссійское вліаніе на великорусскую церковную жизнь, т. I, Казань, 1914, стор. 96—97.

7) Каратаевъ „Описание“. . №№ 64-68, 82.

8) Про перші недатовані Московські видання див. такі праці: А. Е. Викторовъ, „Не было ли въ Москвѣ опытовъ книгопечатанія прежде первопечатнаго Апостола

Виявившись остаточно в т. зв. „первопечатномъ“ Апостолі 1564 р., московська традиція зробила в свою чергу вплив на Україні та Білорусі, куди її перенесли самі-ж московські друкарі.

Року 1565, надрукувавши крім Апостола, ще Часослов, обидва майстри Федоров і Мстиславець втікли до Литви. Захоплений ними запас друкарського приладдя вони положили в основу наступних своїх видань по за межами Москви¹⁾.

Першим пристановищем втікачів був Заблудів (поблизу Білостока). Тут, в маєтку гетьмана Литовського Григорія Ходкевича, біжинці надрукували р. 1569 „Учительное Євангеліє“. Петро Мстиславець переїхав після цього до Вільна, де почав упорядковувати відому друкарню Козми та Луки Мамоничів²⁾, а Іван Федоров, надрукувавши р. 1580 Псалтирь, теж покинув Заблудів і переніс свою діяльність до Львову. Тут він заснував першу постійну друкарню на Україні. Її первісток—Апостол 1574 року—і є згадуєма нині вихідна точка власного українського друкарства.

VI.

ЗАГАЛЬНІ УВАГИ.

Наприкінці дозволимо собі висловити кілька загальних уваг, що до пройденого слов'янським друкарством шляху від його початку і до появи друкарської штуки на території України. Цей шлях, як бачимо, обіймає ціле століття. В той час, коли Україна одержала першу свою друковану книжку, чехи і поляки могли-б уже думати про наближення столітньої річниці свого друкарства.

1. Перш за все звертає на себе увагу велика залежність стародавнього слов'янського друкарства від закордонного, особливо що до техніки. Для південно-слов'янського та тісно з'язаного з ним румунського друкарства з цього боку велике значіння мала Венеція, а для північно-

1564 года?—„Труды III Археолог. Съѣзда... въ Кіевѣ“ т. II, К., 1878., стор. 211-220; *Арх. Леонидъ* „Евангеліе, напечатанное въ Москвѣ 1564—1568 гг.“. Пам. Др. Письм. вып. XXXVII, 1882 р.,—*Е. Голубинскій* „Къ вопросу о началѣ книгопечатанія въ Москвѣ“, „Богосл. Вѣстн.“ 1895 г. т. I стр. 229—238 і інші. *Голубинскій* (ор. cit., 238, прим.) проте вважає за більш правдоподібне, що ці видання без „виходів“ є спроби потайного друкарства вже після Федорова.

¹⁾ Мабуть, де-що залишилося й у Москві, бо через 3 роки після втечі Федорова і Мстиславця в Москві виходить псалтирь 1568 р. тим самим шрифтом, що був раніш у Федорова. Після 1568 р. ми не бачимо на протязі цілих 20 років книжок, випущених в самій Москві. Лише в 1577 році в Александровській слободі вийшла т. зв. „слобідська“ „Псалтирь“, надрукована Андроником Невежою (*Каратаевъ*, № 90). Тільки з 80-90 років XVI ст. московські видання виходять доволі регулярно. На 20-ті роки XVII ст. становище московської друкарні було вже цілком забезпеченим. Загальний огляд дальшого московського друкарства дає *В. Е. Румянцева*, в передмові до вищезит. видання: *Сборникъ памятниковъ...* М. 1872; *А. П. Соболевскій*, в статті „Книгопечатаніє“ в „Богосл. Энцикл. т. XII, СПб. 1911, стр. 178 і далі; *Буличковъ*, ор. cit., 238 і далі; *Щелкуновъ*, ор. cit., 170 і далі.

²⁾ Петро Мстиславець видав був в Вільні Євангеліє 1575 р. і Псалтирь 1576 р. доброї роботи (на зразок москвоцької). Видання ці є в б-ці Києво-Печерської Лаври. Після перерви (мабуть з огляду на смерть Мстиславця) друкарня Мамоничів відновлює свою діяльність лишень з 1583 р. виданням Служебника (див. його в б-ці К.-Михайлівського ман.) і працює аж до 1617 року, коли вона випускає свої останні видання—уніятські Служебник та Часослов. Мамоничі поставили свою справу на комерційний ґрунт і дбали про завоювання широкого ринку, друкуючи книжки (переважно богослужбові) для різних країн. Ми маємо декілька редакцій Псалтирів, виданих Мамо-

слов'янського—Німеччина. Краків та Прага були передатчиками німецьких впливів. Зазначеною залежністю пояснюється характерне з'явище початкового слов'янського друкарства—екстериторіяльність, та віддаленість осередків виробництва від осередків збуту, яку ми спостерегаємо при огляді з одного боку видань Фіоля і Скорини, що друкувалися для України та Білорусі в Кракові і Празі, а з другого боку—видань Вуковичів, що друкувалися для південного слов'янства у Венеції.

92124178

Тою ж залежністю первісного слов'янського друкарства від закордонного пояснюється і наочна непослідовність його еволюції. Навіть при поверховому огляді друкарства цієї доби звертає на себе увагу та обставина, що попередні видання технікою своєю іноді далеко переважають наступні, тоді як більш нормальний і більш самобутний розвиток справи повинен був би дати протилежний результат. Досить хоча б порівняти Черногорський Октоїх Макарія 1494 р. з пізнішим Октоїхом 1539 р., що старанно наслідує його, продовжуючи його і змістом (друга його частина), і що був надрукований трохи далі від Заходу та Венеції, вглиб Сербії, в митрополії Грачаницькій. Це порівняння дає змогу побачити, як наслідування, менш підтримане засобами західньої друкарської штуки, не може стати на одній площі зі своїм оригіналом. Але ще цікавіше порівняти той же Октоїх Макарія 1494 р. з Черногорським же Четвероєвангелієм Мардарія, виданим пізніше на 68 років (1562 р.). В творі Мардарія звертає на себе увагу безпорадність його друкарства, яке повинно обійтися власними засобами. Шрифт у Мардарія різного розміру та форми, рябий, неприємний, рядки криві, відбиток поганий. І не дивно. Макарій з допомогою воєводи Черноєвича одержав свій шрифт готовим з Венеції, а «унилий» Мардарій, що не мав такого щасливого випадку, «роукодѣлисахъ сіа слова от жѣлеза ѡ мѣди ѡ прѣчаа съ вѣликомъ троудомъ ѡ подвыгимъ» (див. його післямову до виданого ним Євангелія). Коли на Заході вже давно, з часів Гутенберга та Шефера, знали таємницю відливки літер з допомогою матриць, бідлашний Мардарій ще робить літери з заліза, міді та інших матеріалів своєю «бреною рукою». Звичайно, це давалося йому з великими труднощами та завдяки його терпінню, про що він і зазначає читачеві¹⁾. Подібне ж відношення помічається і між виданнями Скорини, що були з технічного боку гарно забезпечені приладдям Заходу, і провінційними, далеко пізнішими білоруськими виданнями другої половини XVI ст. (Будного і Тяпинського), що наслідували Скорині, але без особливого успіху з боку друкарської техніки.

2. В порівнянні з технікою значно менше залежності від Заходу виявили слов'янські видання найстарішої доби у виробленні рисунків у шрифтах. Цей бік справи навіть самохіль віддано було смаку та нахилу слов'ян—

ничими про які проф. П. Владіміровъ каже так: Если издания (Псалтири) 1586 и 1593 гг. можно назвать западно-русскими, а издания 1575, 1576, 1595 и 1596—московскими, великорусскими,—то, къ изданію 1592 г. вполне подходит название болгарского или, быть можетъ, вѣрнѣе,—молдаво-валахского». (...Др. Францискъ Скорина, стор. 211, 205—207 і інші). Про дальшу долю білоруської друкованої книги див. ст. А. Милошидова: „Судьба русской книги въ Сѣверо-Западномъ краѣ въ связи съ его культурной исторіей“—Христ. Чтеніе, 1903 р., ССХVI т., ч. I, стор. 486 і далі.

¹⁾ Подібне характерне видання уявляє з себе також і євангеліє, надруковане року 1537 працею ченця Феодосія в Руянськѣмъ Манастирѣ (півд.-зах. Сербія). Також і в цьому виданні літери з початку і до кінця різні. «Это необыкновенное явление. Нише Шафарикъ, вѣроятно, можно лучше всего объяснить себѣ тѣмъ, что... буквы просто вырѣзывали и притомъ изъ дерева, а не какого-либо металла. А чтобы сократить время, работа была раздѣлена между тремя или более лицами, что и произвело такое разнообразіе буквъ». (Шафарикъ, ... op cit., 23 стор.).

споживачів. Зрозуміла річ, чому це було так. Перші зразки слов'янського друкарства уявляли з себе церковно-богослужбові книги, і для успішного їх збуту необхідно було довести навіть самими відсталим неукам та консерваторам, що в друкарстві нема нічого нового та богопротивного, і що воно є відтворення таких же самих книжок тільки в більшій кількості примірників. От через що перший друкар Фіоль з своїм співробітником Борсдорфом мусів так старанно копіювати свій рукописний оригінал. От що сприяло, між иншим, залежності старих друкованих шрифтів од письма палеотипії від палеографії¹⁾.

Різниця рукописних оригіналів дала початок різниці друкованих шрифтів. Оскільки можна судити без спеціальних дослідів, видання найстарішої доби слов'янського друкарства, що до характеру і начерку шрифтів, можуть бути поділені на такі групи:

а) група старша, що об'єднує видання краківські, венеціянські, південно-слов'янські, празькі та несвизькі. Літери тут відзначаються прямою, округлістю і нахилом до уставних нарисів²⁾. Ця група наслідує південно-слов'янський та білоруський полуустав. В виданнях Скорини цей шрифт трохи стилізовано.

б) група молодша, що об'єднує в собі видання московські, львівські, віленські (Мстиславця), острозькі і дальші. Основою цього шрифту був московський полуустав пізнішої (так званої «молодшої») формації, який находимо в московських рукописах першої половини XVI ст. Цей тип шрифту Федорович та Мстиславець занесли на Україну та на Білорусь. Цим же шрифтом видрукувана і перша книжка на Україні—Львівській Апостол 1574 р. Згодом цей тип витіснив старіший і не тільки на Україні та в Білорусі, але навіть у південних слов'ян та румунів³⁾.

в) третю невелику групу складає так-звана босняцька буквиця, себ-то змінена «кирилиця» першого типу, заведена в друкарстві 1538 року⁴⁾. Цей шрифт є штучний, мудрований і не мав широкого вживання у слов'ян.

г) ще одну невеличку групу творить окремий курсивний шрифт, одлитий для Литовського Статуту 1588 р., в Вільні, на зразок білоруського скоропису XVI ст.

3. Що торкається різних окрас, якими оздоблювалися слов'янські найстаріші видання (і в цьому наслідуючи попередній рукописній традиції), себ-то: заставок, ініціалів і ритованих ілюстрацій, то в стилі ритин

1) На жаль, палеотипія, як окрема наукова галузь, не так гарно вивчена, як палеографія. Ми далеко не так твердо розбіраємось в різних типах старих шрифтів, як в типах старого письма. Ця важлива прогалина в студіюванні стародруків, між иншим, сильно гальмує просування вперед і окремих питань, напр., що до локалізації і датування видань без титульних листків. Нам ще далеко до з'ясування того, що власне вносила в рукописні традиції від себе друкарська штука як така, в чому виявилася еволюція як окремих літер, так і шрифтових комплексів в цілому. В існуючих курсах палеографії на ці питання майже не звернено уваги. Деякий виняток становить невеликий розділ, присвячений старому друку в «Очеркѣ славянскої кирилицької палеографії» проф. Е. Ф. Карскаго, (Варшава, 1901, стор. 326—332 і 82—84, 178—181). Навіть «річева» палеографія дочекалася більшої уваги до себе (напр., в курсі проф. Н. А. Шляккіна, «Русская палеографія», Спб. 1913), ніж палеографія шрифтів.

2) Пор. Е. Ф. Карскій, іб., 178—181; *Владиміровъ* «Др. Франц. Скорина...», стр. 73.

3) Див., напр., в відділі друку Лаврського Музея № 65, незгаданий Каратаєвим румунський стародрук церковно-слав'янським шрифтом: *Картѣчскѣ ма погріканіа*—Тригокище 1650, 4^о Він надрукований таким же шрифтом, що й українські старовинні видання XVII ст.

4) Див. *Карскій*, «Очеркѣ...» стор. 180; *Каратаєвъ* «Описаніе...» стор. 176—8, № 81. Шафарик (ор. сит. 20) називає буквицю «виродкомъ кирилицы».

жраківських, венеціанських і властиво південно-слов'янських видань дослідувачі бачуть ту саму єдність, що відзначалася відносно тексту їх і шрифту. Різницю складає тільки мистецька техніка. Що до цього, то спеціалісти-дослідувачі ритинного мистецтва (Стасов і Ровинський) поділяли ритини початкових стародруків на дві групи: з одного боку вони поставили видання Фіюля і південно-слов'янські, а з другого—венеціанські. «Несмотря на различіе и взаимную отдаленность мѣстъ, гдѣ произведены эти гравюры, вездѣ (в виданнях першої групи П. П.) мы встрѣчаемъ одно и то же: тѣ же формы, тотъ же характеръ рисунка и ту же грубость работы: степеней развитія вкуса или умѣнья почти вовсе не видно»¹⁾. Що до венеціанських видань, то художньою технікою і майстерством ритин зазначені вчені порівнюють їх тільки з виданнями Скорини, як найкращі досягнення ритувальної штуки у слов'ян: «То изящество рисунка, то мастерство гравюры, которыя на столь короткое время проблистали въ изданіяхъ Венеціанскихъ и Скорининскихъ, никогда уже болѣе не повторялись ни въ одномъ изданіи церковно-словянской печати въ теченіе всей второй половины XVI-го, всего XVII и первой половины XVIII вѣка. Но за то и тѣ и другія изданія имѣли внослѣдствіи прямое вліяніе на судьбы русской гравюры на деревѣ»²⁾.

4. Що до змісту найстаріших слов'янських видань, що ми їх розглядуємо,—то він доволі однобічний. Це майже виключно богослужбові книги в церковно-слов'янських текстах. Як необхідні для вживання в кожній церкві, вони особливо потребували механічного розповсюдження засобами друкарства. В південно-слов'янських і московських виданнях виключно панує церк.-слов. мова. Білоруський друк відає данину «четьимъ» книжкам біблійним в перекладі на сучасну мову (Скорина, Тяпинський). Український друк в цьому відношенні зайняв середину: в Острозі друкується Біблія, але все-ж таки в традиційному церковно-слов'янському тексті. Лише в кінці XVI ст. з'явилися перші друковані світські книжки, але переважно утилітарного характеру (граматики, судові статуті і т. п.) і в дуже обмеженій кількості³⁾.

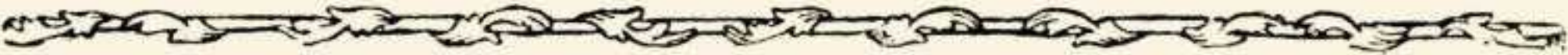
5. В повній відповідності з релігійним (головним чином літургійним) змістом перших слов'янських книжок, і першими майстрами друкарської справи були духовні особи, а у південних слов'ян майже виключно ченці. Це було також продовженням попередньої традиції, коли переписувачами книг були переважно особи духовні. Але тип друкаря доволі вже відрізняється від типу «списателя». В надзвичайно цікавих «послѣ-словіяхъ» до друкованих старих книг вже відчувається новий енергійний дух їх авторів. Не дивлючись на звичайні традиційні формули, як, наприклад, прохання до читачів не клясти, а справляти і т. под., в цих післямових вже прозоро виступають люди індивідуалістичного настрою, енергійні, сміливі, неспокійні, підприємливі. Вони легко переходять з місця на місце. На Заході (Фіюль, Скорина) вони часто виступають по судах—сприятливі

---

¹⁾ Див. два примірники цієї цікавої з боку шрифту книги в Києві: в бібліотеці б. Університету та у б-ці б. Дух. Акад. По Каратаєву (№ 137) надруковано таким же курсивним шрифтом ще брошуру 1595 року: Унія, альбо выкладъ преднейшихъ artykuловъ. (теж в Вільні).

²⁾ В. В. Стасовъ. «Разборъ» праці Ровинського в «Отчетѣ о VII присужденіи наградъ графа Уварова» стр. 26, 28 і 32.—Д. А. Ровинскій. «Подробный словарь русскихъ гравировъ XVI—XIX вв.» т. I, Спб., 1895, стов. 14, 142.

³⁾ Перші спроби більш-менш світських видань (в віршах) це: «Хронологія» Андрія Рямши, Острог, 1581 і «Просфоніма» Львів, 1591 р. (Каратаєв, №№ 103 і 122).

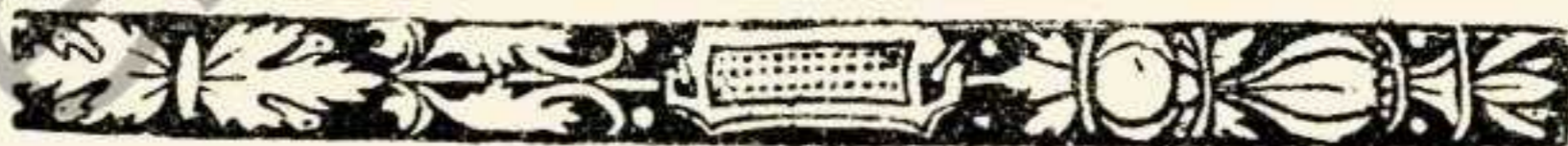

для нас обставина, завдяки якій ми знаємо про перших друкарів більше, ніж могли б знати без цього. Перші друкарі—передові люди свого часу і не тільки в своїй власній справі. Вони добре освічені, начитані, часто не позбавлені художнього смаку та майстернього володіння новим літературним стилем свого часу (наприклад, Іван Федоров).

б. Що торкається видавців слов'янських першодруків, то їх можна (розуміється, умовно) поділити на такі категорії. Це були: а) комерсанти—підприємці на зразок Мамоничів, б) освічені керовники та протектори своєї релігії і народности (Юрій Черноєвич, Іван Грозний або кн. Острозький), в) «єретики»—пропагандисти нових релігійних ідей, на зразок Будного або Тяпинського, г) нарешті, самі ж друкарі, що були, подібно до всіх взагалі піонерів, фанатиками свого фаху. Де-хто (наприклад Скорина) об'єднав в собі кілька зазначених типів.

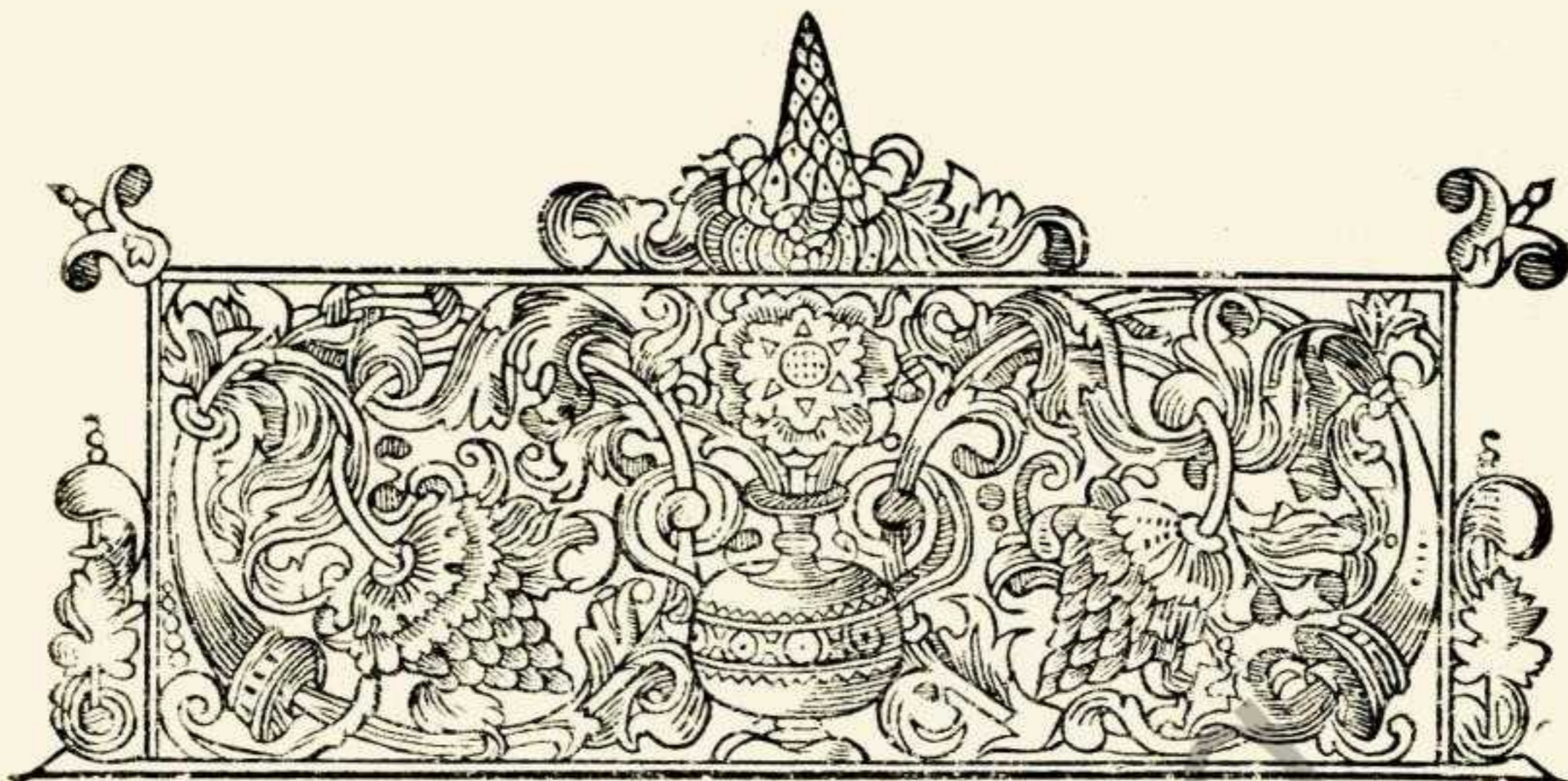
Взагалі ж, неможливо не зауважити, що друкарство у слов'ян в початкову його добу трималося переважно на особистих зусиллях окремих відданих йому осіб, головніше, самих же перших друкарів (Макарій, Мардарій, Федорович і інші). А через те, що вони своїм зусиллям та самовідданою працею не завжди перемагали недостачу капіталу та технічного приладдя, то й не дивно, що перші слов'янські друкарні були недовговічні.¹⁾

Тільки в наступні часи, пізніше охопленої нами початкової доби, коли до цієї нової, але вже певної і прибуткової справи прибуває капітал і за друкування беруться міцні і сталі організації—братства та багаті монастирі (наприклад, Лаври: Київська та Почаєвська),—слов'янське друкарство зміцнюється. А головне, постійні послуги друку вимагаються вже не тільки для звичайного обслуговування релігійного культу, але й для потреб біжучого часу, для підняття освіти, для обслуговування виникшої в кінці XVI століття боротьби України та Білорусі з наступом ієзуїтизму і полонізму. Доба дитинства слов'янського друку кінчається. Підходить XVII вік, який пересунув центр всеслов'янської друкарської справи на Україну (Львів, Острог, Київ) і який потім став «золотим віком» українського друкарства.

---

¹⁾ Деякий виняток роблять друкарні Вуковичів у Венеції і пізніше—Мамоничів у Вільні, що існували по 40 з лишком років.

СЛОВ'ЯНСЬКІ ІНКУНАБУЛИ КИЇВСЬКИХ БІБЛІОТЕК.

Слов'янське друкарство так званим «кирилівським» шрифтом, як відомо, почалося в кінці XV-го століття майже одночасно в Польщі (Кракові) та в Чорногорії. В XVI-м столітті воно поширилося серед більшості слов'янських народів. Слов'янські кирилівські книги кінця XV-го і всього XVI-го століття і треба вважати за «першодруки» у слов'ян, свого роду «слов'янські інкунабули»¹⁾.

Київ володіє доволі гарною колекцією слов'янських (кирилівських) інкунабул. В цьому відношенні після таких багатих книжною старовиною міст, як Ленінград та Москва, Київ можна поставити на третьому місці в межах Союзу Радянських Республік.

Як видно зі списку, що подається нижче, у київських бібліотеках є в більшій або меншій кількості зразки усіх найголовніших моментів історії початкового слов'янського друку. Тут є такі, наприклад, раритети.

¹⁾ «Інкунабулами» звичайно називають первісні, так би мовити, «колискові» (лат. *incunabula*—колиска) витвори західньо-європейського друку другої половини XV-го століття, себ-то, з винаходу друкарства і до 1500 року включно. Проте деякі відомі західні бібліографи (Maitaire, Panzer і інші) поширювали рямки цього означення і на перші 2—3 десятиліття XVI в. Так розуміється цей термін і відносно початкового друкарства у західніх слов'ян, що витворювалося латиницею і почалося рівночасно з друкарством більшої частини західньо-європейських народів. За чеські, наприклад, інкунабули Ганка вважав першодруки до 1526 року («Bibliografie prvotiskův českých od 1468 az do 1526 leta»—*Časopis Českého Museum*, XXVI (1853 р., sv. 3 a 4 і окремо: v Praze, 1853 р.). Що до друку кирилівського, що виник у слов'ян значно пізніше, в самому кінці XV ст., то тут бібліографічне означення інкунабульності потребує ще більшого поширення, найкраще, на все XVI століття (до 1600 року вкл.). Стародруки цієї доби і повинні бути віокремлені цим термином від пізніших, як «слов'янські інкунабули». Взагалі-ж, треба сказати, бібліографічна термінологія ще не розроблена і потребує скорішого установаження.

як видання краковські (Фіоля), празькі (Скорини), венеціянські, чорногорські, сербські, угро-волоські, львівські та острозькі (Івана Федорова), віленські (Мстиславця) і т. д.¹⁾

Нема чого багато доводити про велику наукову вартість вивчення слов'янських інкунабул. Вони можуть і повинні бути використані вченими з такою метою:

1) Для початкової історії друкарської штуки і техніки у слов'ян, їх розвитку та їх звязків з західними, головним чином, з венеціянськими і німецькими впливами;

2) для історії ритинного мистецтва у слов'ян, того мистецтва без якого як відомо, не обходиться, майже ні одна стара книга;

3) для історії літературних інтересів слов'ян. Хоча слов'янські інкунабули уявляють з себе переважно релігійні, точніше, літургійні книги, але в їх складі знаходиться немало цінного істор.-літературного матеріалу;

4) для історії стародавнього побуту та культури слов'ян;

5) для історії мови слов'янських народів і т. д.

Збірки першодруків і стародруків, що знаходяться в Києві майже ще не досліджено. На них не звертали ще належної уваги, коли не рахувати небагатьох праць²⁾. Та і в загалі можна сказати, що сприятливе поле дослідження стародруків ще не розроблено³⁾.

Чекаючи справжнього наукового студіювання цих скарбів, тепер поки що варто було б подбати про їх найкраще переховання. Питання про спеціальне переховання інкунабул (як слов'янських, так і західних) в Київських бібліотеках ще не ставилося. Інкунабули найчастіше розміщені по змісту в різних кінцях бібліотек і користуються лише звичайною увагою до себе бібліотекарів, а не тою виключною, яку вони повинні до себе вимагати. Разом з рукописами, вони потребують відокремлення і особливо старанного забезпечення від вохкості, пороху, зникання і т. д. Для першодруків, що збереглися в розбитому вигляді і часто без оправ (а таких єсть чимало в Київських бібліотеках), повинні бути зроблені нові оправи або папки,

1) З відомих бібліографам усього десяти слов'янських кирилівських видань XV ст. у Києві є три, а з 154-х, що перераховані для XVI ст. в найбільш повному бібліографічному підручнику Ів. Каратаєва (Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. Томъ первый. Съ 1491 по 1652 г. Спб. 1883—Сборникъ отдѣленія рус. яз. и слов. Ак. Н., т. XXXIV, № 2),—у Києві є 37 видань в більш, ніж 60 примірниках. Маючи на увазі виключну рідкість більшості слов'янських першодруків, а також і те, що Каратаєв зарахував до свого реєстру деякий відсоток видань, що не збереглися до нашого часу, або її зовсім проблематичних,—показану кількість слов'янських кирилівських першодруків у Києві треба вважати значною.

2) Каратаєв згадав про деякі (не всі) київські примірники слов'янських першодруків у своєму «Описаніи». Граюри (ритини) слов'янських венеціянських видань зі збірки, що належить бібліотеці був. Київ. Дух. Академії, звернули на себе увагу И. З—на і С. Яремича (їх статті цитуються нижче). Де-що є в праці проф. Ф. І. Гитова: «Типографія Києво-Печерской Лавры. Историческій очеркъ». Т. І. К. 1916. Свого часу немало працювали, між иншим, і над Київськими стародруками ак. В. Н. Петц і його учні.

3) Навіть з звичайним реєструванням стародавніх книжок, що збереглися до нашого часу, наша бібліографія ще не справилася. Ми не говоримо вже про дальше просування до вищої, критичної бібліографії, до таких питань, як про звязок друкованої літератури з відповідною їй рукописною, про різниці в виданнях одного і того-ж твору і т. д. Натурально, що брак початкової бібліографічної праці гальмує вивчення стародруків з метою, що зазначена вище: вивчення культурно-історичного, літературного, художнього і власне-друкарського. Бажано, щоб хоча-б ювілей друкованої книги, подібні до теперішнього, притягли до неї живий науковий інтерес і посунули вперед справу вивчення старої книги.

або хоча-б нові папірові обгортки. Повинна бути суворо проконтрольована і зафіксована постійна справжня кількість стародавніх і раритетних книжок. Нарешті, дуже бажане їх детальне наукове описання.

Слов'янські книги XV та XVI вв. в Києві переховуються в таких книгосховищах: перш за все і в найбільшій кількості—в бібліотеці був. Київської Духовної Академії, потім—в Лаврському Музею і в бібліотеках: Лаври, Софійського собору, Михайлівського ман., Миколаєвського ман. і був. Університету ¹⁾.

Ця моя робота має характер лише попереднього повідомлення, пристосованого до ювілею українського друку ²⁾, про київські примірники слов'янських першодруків.

Я по змозі привожу такі відомості: про заголовок і формат книги; про місце, час та діячів її видання; про місце переховання книги, цілість її і рідкість; про книжкові ритини, прикраси та оправи. Докладніше описуються примірники найбільш давніх та визначних видань. Реєстр кирилівських інкунабул складено в хронологичному порядку від 1491 (умовно) року і включно до 1600-го.

XV СТОЛІТТЯ.

1. Трыгѣнецъ (Тріодь Посна), видана Фіолем в Кракові коло 1491 р., in folio.

Знаходиться в відділі друку Лаврського Музея (№ 1). Це, власно кажучи, є лише уривок з зазначеної Тріоди на 52 останніх її листках. Зміст уривка такий: I. Житіє ѿ жизни прѣбныхъ матре нашеѣ маріи єгѣпцкыѣ (л. 1—7); II. Канѡ оумиленіа, твореніе ку Андреа Критького (л. 7—12); III. Слово ѿ житна маріи єгѣпцкыни (л. 12—18). IV. Трыгѣнецъ—продовження канона Андреа Критського (18—30 зв.); Паремії (л. 30 зв.—35 зв.); V. Синаксари на перші тижні посного кола, починаючи від т. зв. «стижня блудного сина» (л. 36—50); VI. Чьтеніе покѣ полезнаѣ акафистѣ ѿ дрѣвнаго списаніа сложена...—початок оповідання про облогу перським царем Хозроєм Царьгороду при імператорі Іраклії (л. 50—52).

По перших листках внизу, але тільки на підклейках, іде запис великоросійським скорописом XVII в. про те, що цей примірник належав гдѣри цѣрцы дарѣи алеѣсѣвиѣ. Цей запис, гадаю, перенесено сюди на окремих клаптиках з якоїсь іншої книги або грамоти.

¹⁾ Згадаю до речі про сучасний стан Київських книгосховищ. Колишній Церковно-Археологічний Музей при Київській Духовній Академії переведено тепер до К.-Печ. Лаври, де разом з музейними речами самої Лаври та інших Київських монастирів він утворює т. зв. «Лаврський Музей». Він перебуває під керівництвом Губполітосвіти. В цьому музею є й окремі відділи письма та друку. Бібліотека-ж самої Лаври, як і інші церковні і монастирські бібліотеки: Софійського собору, Михайлівського, Видубицького і Миколаєвсько-Пустинного монастирів належать до Української Академії Наук. Більшість рукописів та стародруків був. Київського Церковно-Археолог. Товариства (за винятком тих, що були у вітринах Ц.-А. Музею і разом з ним перейшли до Лаврського Музею), залишилися в б-ці б. Духовної Академії і останнього часу з рештою цієї бібліотеки перейшла до Всенародньої Бібліотеки України.

²⁾ Реєстр складено в короткий термін і в дуже несприятливих умовах. Тріскучі морози по книгосховищах в лютому, коли складалася стаття, позбавили можливості більш докладного описання книжок. Декілька з них і зовсім не можна було оглянути з інших незалежних від мене причин.

Книгу оправлено в пізнішу дешеву картонну оправу досить гарної цілості. Заставок та ритованих ілюстрацій немає; є тільки киноварні ініціали. Повне видання описане у Каратаєва (op. cit., № 4). Примірник цей в 1866 році був надісланий до бібліотеки Київської Духовної Академії відомим вченим Елпідифором Барсовим, про що свідчить його власний запис в початку книги.

2. Часословець, вид. Фіолем в Кракові в 1491 р., в 4-у. 1).

Переховується в бібліотеці Михайлівського монастиря № 311. Бачити цей примірник я не міг²⁾, але про те, що він знаходиться в цій б-ці зазначено у Каратаєва (op. cit., № 2), і в «Каталогъ выставки XI-го Археологическаго съѣзда въ Кіевѣ. К. 1899, див. тут «Краткій перечень рукописей и старопечатныхъ книгъ на выставкѣ XI Археол. съѣзда, составленный Н. М. Каманинымъ», стор. 16.

3. Осмогласникъ (Октоїх)—перша його половина, що містить у собі перші чотири гласи.—надрукований ченцем Макарієм в Черногоріі 1493—94 р., fol.

4) Переховується в б-ці б. Дух. Академії № DXI^{3/13}. Детальне описання цього видання зроблено Каратаєвим (№ 7), якому Київський примірник

НАВЛЦН ВУЕРІ НАВ
ПВНЦ ВІСН ПНВ

ЗВАТЬ • СТЫХИ • ВЪСКРСНЫ • ГЛАСЬ , Г • ∴
ТВОИМЪ КРСТОМЪ ЖЕ СПСЕ • СМРТИ ДРЖА
А ВА РАЗДРОУШИСЕ • НДІАВОЛА ЛСТЬ ОУПРА
ЗДНИСЕ • РОДЖЕ ЧЛУВСКЪ В БРОЮ СПСАЕМЪ •
ПЪСНТИ ВСЕГДА ПРИНОСИТЬ ∴
П РОСВѢТИШЕСЕ ВСА ЧЪСКАЯ • ВЪСКРСЕНІЕМЪ
ТВОИМЪ ГН • НРАИ ПАКЫ ШВРЪЗЕСЕ
ВСАЖЕ ТВАРЬ ВЪХВАЛЯЮЩИТЕ • ПЪСНТИ
ВСЕГДА ПРИНОСИТЬ ∴

3) Осмогласника Черногорського друку 1493—4 р.

1) Тріодь Пасна поставлена тут раніш від Часословця з міркувань, що викладені в попередній моїй статті.

2) Бібліотека Мих. ман. була закрита для користування дослідників.

не був відомий. Октоїх 1494 р. було переслано до Київського Церк.-Археолог. Музею архим. Антоніном з Палестини під час святкування 400-літнього ювілею південно-слов'янського друку в 1894 році. Примірник цей гарно зберігся. Лише два листка вставні, рукописні, замість загублених та доволі багато підклеюк. Оправа міцна, з золотим тисненням по шкірі. Багато кіноварі. В початку велика заставка, але ритованих ілюстрацій нема.

В кінці книги записи, з яких одна на болгарській мові (1700 року) говорить про чудо-слона, такого великого, що не можливо уявити людському розуму. Тут-же, між иншим, знаходяться різдвяні вірші XVIII в., т. зв. «словено-руською» мовою, занесені, мабуть, з України в Сербію і тут сербієзовані. Вірші ці цікаві, як показчик літературного звязку слов'янських народів в другій половині XVIII в., а також трохи помітним впливом т. зв. ложнокласицизму¹⁾.

XVI СТОЛІТТЯ.

4. Біблія рідка, видана Франциском Скоринною в Празі, в 4-у (Кара-таев. № 13).

В Києві, в відділі друку Лаврського Музея (№ 2), переховується власне тільки т. зв. «Пятокнижіє Моїсеєво», що складається з таких книг Біблії, виданих Скоринною в 1519 р.:

а) Биття. З цієї книги є тільки лл. 10—94 нум. без ритни, лише з вузенькою заставкою (л. 94) і звичайними у Скорини ініціалами в рядках. Знімки з деяких цих ініціалів вміщено в тексті попередньої моєї статті.

б) Исходъ. Збереглися тільки лл. 2—75 нум., себ-то, нема першого й останнього листків. На л. 5 ритована заставка, видана в книзі Владимиrowa «Др. Фр. Скорина». 1888. Пам. Др. Письм. XC., стор. 79, внизу. На л. 50 зв. ритина з написом: *Взоръ кибота или скрини закета гдѣна.* На л. 22 зв. знову ритина: *Взоръ ризъ жреческѣи, еже быша на дароне.*

в) Десятъ. Ця книжка збереглася вся цілком. Ритни на лл. 1 зв., 6 зв. Вузенька заставка на л. 6 і велика на л. 7. Останню видано у Влад. ор. сіт., 73.

г) Числа. Є тільки лл. 5—56, себ-то, бракує кінця і початку. Ритованих ілюстрацій нема. На л. 5 велика заставка (=Влад. ор. сіт. 73).

д) Вторий Законъ. Є тільки лл. 1—64 (без кінця). На л. 1 ритина з написом: *Моїсей накчае^т людей Израилевыхъ Второго Законъ.* Знімок з цієї ритини прикладено до тексту попередньої моєї статті «Початки друкарства у слов'ян» (розділ IV). Ритина ця, між иншим, цікава тим, що передає чоловічі убрання, які уживалися на Заході. На л. 5 велика заставка (див. в початку згаданої статті).

¹⁾ Ці вірші видані повністю акад. М. І. Петровим в «Извѣстіяхъ Церковно-Археолог. Общества за 1893 годъ». К. 1894, стор. 27—28, але тут зіпсовано мову і правочис оригіналу, а також зроблено перестановку строк. Початок віршу:

Егда придетъ конецъ вѣка,
Бгѣ ѿ Дѣвы родисе
Спасѣти хотя человека
Самъ человекъ ѡвисе.

Оправа (для всіх п'яти книжок одна)—дошки в шкірі поганої цілости
Є приписки білоруською та польською мовою.

5. Слѣжебникъ (Літургіаріон), надрук. ієром. Пахомієм, повелінням
Божидара Вуковича. Венеція, 1519 р., в 4-у.

В Києві цей раритет знаходився в двох примірниках: в б-ці Лаври
(VIII 6/131) і в б-ці б. Дух. Академії (ВХVII 8/239), але останній примірник
дуже дефектний (уривок), а Лаврського примірника не довелося розшу-
кати. Він згаданий, одначе, в «Систематическомъ каталогѣ книгъ б-ки
Кієво-Печерской Лавры», т. I, К. 1908, стор. 213. Каратаєв (№ 15) Київ-
ських примірників в своєму реєстрі не зазначив.

6. Уалтирь (з Часословцем), надрук. ієром. Пахомієм, повелінням
Божидара Вуковича, в Горажді, 1529 (?) р., в 4-у.

Перехов. в б-ці б. Дух. Академії № ВХVIII 4/67. Примірник цей по-
ганої цілости, без кінця, в оправі без дошок. Каратаєв (№ 23) описав

ПОЛЪЖІЕСЕБІЯ:

Всѣ лѣтнѣго • начѣнше ѿмѣа, септѣ
мврїа • домѣа, а̀вгустѣа • прѣнмѣѣ
т ропа реже, н̄кѣндакн̄е • прѣзныкѣмь,
ѣнарѣчнтнмь стн̄нмь ❖ ❖

Мѣць, септѣмврїе • н̄мѣть дн̄н, л̄ • дн̄ь
н̄мѣть чѣсь, в̄і • н̄ношь, з̄і • Начѣло н̄н
дн̄ктсѣ н̄же єсть новѣ лѣтѣ • н̄памѣть
прѣподѣгнѣго ѿцѣнашего сумѣнаст
лѣпннка, н̄а̀рѣї ма̀ндрїта • н̄сѣбор̄ прѣ
стѣн̄ бѣн, в̄мнѣсннѣхъ • н̄стѣго м̄ннка

З горажської (в Герцоговині) Уалтирі 1529 р.

теж неовний примірник. Йому відомо всього два примірники: один в Росії (Лгр.) і другий в Празі. Про Київський примірник у Карат. нема згадки. Звертає на себе увагу велика заставка з образом Богородиці в середині.

7. Часослѣкѣць (==у Карат. «Молитвословъ»), надрук. ієродіяконом
Моїсеєм, повелінням Божидара Вуковича в Венеції в 1536 р., в малу 8-ку.

Примірник цього видання знаходиться в б-ці б. Дух. Акад. (№ ВХVII 10/340). Тут нема початку і багатьох листків в середині, хоча оправа (пізняя) міцна. Каратаєв (№ 26), крім Київського примірника, згадує тільки два: в Ленінграді і в Білграді (Сербія).

Видання це дуже цікаве своїми ритинами, які звернули на себе увагу в Київському часопису: «Искусство и Печатное дѣло»¹⁾. Тут видано було і три ритини: Богородиця, Розп'яття І. Хр. та Ілля Пророк. Перші дві розмальовані. Ці ритини, як і інші в слов'янських венеціанських виданнях, характерні сполукою архаїчної суворости своїх візантійських сюжетів з досконалістю венеціанської техніки. Аналогічні ритини знаходимо в венеціанському-ж Часословці 1566 р.

Часословець 1536 р. цікавий і з боку істор.-літературного. До його складу входить, між иншим, декілька повістярських творів: Житиє ѿ жизни прѣподѣльные мѣтери наше петкы ...; Иѡченіе сѣтого... глѡга...; Еписѣома ѡбѣра цѣра...; Описаніе га нашего іс хѣ... къ ѡбгароѡ цѣрѣ...; Чюдо ѡ ітѣкѣ оуброуѣсе... При кінці стаття: О широтѣ и дълготѣ земан.

8. Октоїх (частина II, гласи 5—8), надрукований повелінням Божи-дара Вуковича ченцями Феодосієм і Генадієм в Венеції, в 1536—7 р., fol. и два стовбці, шрифтом виразним і чітким.

**ВѢРНЫИ, НА ГИ ВЪЗВѢХЪ . Ѡ СТЫИ, Ѡ
МПОКЪ СЪРБИ ВЪСКРѢБИ . ГЛѢСЪ, 3**

**Прїидѣте възраѣмѣе глѣбѣ . СЪК
роушѣшѣмоу самрѣтѣ дѣжѣвоу ;
Ипрѣсвѣщѣмоу члѣскѣ рѡдѣ .
СЪБѢСПАВЪТНЫИМЪ РОКОУЩЕ . СЪДѢ
ТЕЛЮ ИСПСЕ НАШЕ СЛАВА ТѢБѢ ❖ ❖**

З Октоїху (пергам.) 1536—7 рр.

Примірник цього видання переховується в відділі друку Лаврського Музею № 3. Каратаєв (№ 29) зазначає, крім Київського, тільки три відомих йому примірники: в Лгр. (2) і в Москві (1).

Київський примірник визначний тим, що його друкано на пергаменті²⁾. Всього є в ньому 149 перг. листків. Кілька зшитків в середині відсутні. Оправи нема.

¹⁾ Н. З.—ид. «Венеціанскія изданія церковно-славянскої печати XVI вѣка». — «Искусство и печатное дѣло», 1910 р., № 10, стор. 443—452.

²⁾ По цікавому питанню про пергаментні слов'янські інкунабули див. спеціальну статтю ак. Я г и ч а: «Slawische Incunabeln auf Pergament» — «Anzeiger der Kais. Akademie der Wissenschaften», Wien, 1890, № XXI. — Ця стаття викладена В. Н. Щенкнином: «Замѣтка о славянскихъ инкунабулахъ на пергаментѣ», Рус. Филолог. Вѣстникъ, 1891 р., XXV т., стор. 138.

В початку є дві заставки (розмальовані). Друга з заставок (більш скромна) видана в часопису: «Искусство и печатное дѣло» за рік 1910, № 8—9, стор. 310.

9. Октоїх, аналогічний попередньому: Венеція, 1536—7 р.

Перехов. в б-ці б. Дух. Акад. № ВХVІ ²/₁₆. Каратаєв зазначив два дуже подібні між собою видання венеціанського Октоїха 1536—7 р. (№№ 29 і 30). Я не міг докладно порівняти цей примірник з попереднім (№ 8) і вирішити питання, чи одно тут видання, чи два, і оскільки можна розрізнити ці Київські примірники як два окремих видання, як це зроблено в «Систематическомъ каталогѣ книгъ библиотеки Киев. Дух. Академіи», вип. II, К. 1892, стор. 264, №№ 4429 і 4430.

10. Октоїх, fol., уривок нез'ясованого видання.

Перех. в тій же б-ці під № ВХVІ ²/₁₇. Також і цей уривок я не міг докладно оглянути. В цитованому вище каталозі (№ 4431) зазначено, що цей Октоїх надруковано Ієронімом Загуровичем (sic!) в Венеції, в 1537—70 pp. (sic!).

11. Сьборникъ («Избранная Минея»), надрукована ієродіяконом Моїсеєм, повелінням Божидара Вуковича, в Венеції, в 1536—38 pp., fol.

ПРАВЕДНИЦИ ВЪВЪКЫ ЖИВУ
ТЪ, ИЪ ГА МЪЗА НХЪ . И
ПОПЕЧЕНІЕ ИЪ ВЪШНІАГО .
СЕГО РАІІ ПРИМУТЬ ЦѢТВІА БЛГО
ЛЪПІЕ , ИВЕНЦЪ ДОБРОТИ ИЪЗРЪ
КЫ ГНІЕ . ТАКО ДЪСНИЦЕЮ ПОКРИ
ЮТЬ ИХЪ . ИМЫШЦЕЮ ЗАСТЪПИ
И . ПРИИМЕТЕ ВСЕ ОРОУЖІЕ РЪВЕ
НІЕ ЕГО . ИВЪ ОРОУЖИТЬ ТВАРЬ
ВЪМЪСТЬ ВРАГОМЪ . ѠБЛЪУЕТСЕ
ВЪБРЪНІЕ ПРАВДЫ , ИНАЛОЖИТЬ
ШАМЪ СОУДЪ НЕАНЦЕМЕРНЪ .

З венеціанського Сьборника 1536—38 pp.

Перехов. в б-ці б. Дух. Академії в двох примірниках (№ ВХV ²/₁₄), обидва без початків і кінців. Бракує також по кілька середніх листків, замість яких іноді вставлені рукописні. Один з примірників зберігся далеко краще, ніж другий. Докладно це видання описане у Каратаєва під № 31. В цитов. вище «Систем. каталогѣ книгъ б-ки К. Д. Ак.», вип II, № 4376 чомусь зазначено, що Минея ця була надрукована ієромонахом

Феодосієм і параклісіархом Генадієм (sic!) в 1536—37 р. Єсть сербські записи. Ці примірники потребують окремого бібліографічного дослідження.

Зазначене видання—одно з найцікавіших великою кількістю прикрашених його художніх гравюр-ритин. Де які з них надруковані в київському часопису: «Искусство и печатное дѣло» за рік 1910, № 10, стор. 408, 415, 445, 448, 449, 450, а також *ibid.*, № 11, стор. 497, 498, 499, 500, 501 і 502. Цікава велика і складна композиція Різдва Хр. (див. її *ibid.* № 11, стор. 497 і в дуже зменшеному і невиразному вигляді у Д. А. Ровинського: «Подробный словарь русских гравировъ XVI—XIX вв.», т. I. Спб., 1895, стовб. 11¹⁾).

12. Октоїх, надрукований Димитрієм, повелінням Никонора, митрополита «Новобрьдскаго» в митрополії Грачаницькій в 1539 р., fol.

Перехов. в 6-ці 6. Дух. Академії № DXI ³/₁₄. Книжка ця дуже рідка. Каратаєв (№ 32) не знає в Росії ні одного примірника, окрім кількох окремих листків в збірці єп. Порфирія в Москві. Про рідкість та маловідомість цього видання зазначав архим. Леонид («Славяно-сербскія книгохранилища на св. Аѳонской горѣ». — Чтенія въ Общ. Ист. и Древн. Росс., 1875, кн. 1, відд. V, стор. 51), а Шафарик і зовсім сумнівався відносно самого існування цього видання (Карат., стор. 99).

Київський примірник відзначається гарною цілістю як самої книжки, так і оправи, такої-ж самої, як і на Октоїху 1494 р. Ці оправи, певно, зроблені були одразу колишнім власником і жертводавцем обох дорогіших книжок архим. Антоніном.

В початку книги звертає на себе увагу вихідний листок, на звороті якого є велика ритина в цілу сторінку з образом соборної церкви Грачаницької і трьох церковних пісньописців: Івана Дамаскина, Косьми і Іосифа.

13. Молитовник (Євхологіон). Венеція, коло 1538—40 (?) р., в 4-у.

Перехов. в 6-ці 6. Дух. Ак. № V XVIII ⁵/₁₄₂. Примірник цей не має початку, кінця і деяких середніх листків (всього є 151 л.). Останні лл. дуже дефектні. Оправи нема. Видання рідке. Каратаєв (№ 33) зазначає всього 3 примірника: в Лгр., Москві і Відні. Є невеликі заставки.

14. Угалтирь (з «возслѣдованіємъ»), надруков. накладом Віценція Вуковича в Венеції, в 1546 р., в 4-у.

Перех. в 6-ці 6. Дух. Академії № V XVIII ¹/₆₈.

Київський примірник, один з відомих чотирьох (Ленінград, Москва, Мюнхен та Київ), на превеликий жаль, відзначається поганою цілістю: нема початку і кінця, дошки оправи виїдені гробаками, шкіра обідрана, папер зіпрілий.

Між тим, серед існуючих слов'янських стародруків це один з найцікавіших з боку художности своїх ритинних прикрас. Кожна сторінка об-

¹⁾ Додамо до речі, що ритини венеціанських слов'янських інкунабул, взагалі, цікаво брати для порівнення їх з ритинами українських стародруків. Так, ритини вищезазначеного Соборника 1536—38 рр. (напр., композиції: «Увѣреніє Єомы», «Введеніє» і Срѣтеніє») мають аналогію з ритинами Київ-Печерських видань: Тріоліона 1631 р. і почасті Анфологіона 1619 р. Дуже великої подібности нема, але це порівнення корисно вже тим, що дає можливість помітити найбільш характерні риси тих і других ритин. Напр., в «Введеніі» венеціанського Соборника спостерігаємо помітний шовив античности (в обрисовці дівочої групи). З художнього і технічного боку це порівнення не на користь Київських ритин значно грубших і примітивніших. Декілька цих ритин видано: венеціанських—в статті С. Яремича («Иск. и печ. дѣло», 1910 р., № 11, стор. 498—9), київо-печерських—в праці проф. Ф. Ів. Титова: «Типографія К.-Печ. Лаври. Истор. очеркъ», т. I. К. 1916, стор. 211, 97, 100 і т. д.

ведена ритованою рямкою. В нижніх частинах цих рямок вміщені чудової роботи образи, сюжети яких кілька разів міняються. Уявлення про загальний вигляд сторінок цього видання може дати знімок в № 10 часопису «Иск. и печ. дѣло» за 1910 рік, стор. 451. Окремі частини рямок (нижні) виображені в тім-же часопису № 8—9 за той же рік, стор. 342, 356, 378, 382 і 400. Порівн. Ровинський ор. cit., стор. 11—12.

15. Служебник (Літургіаріон), надрук. «сждивеніємъ» Віцентія Вуковича в Венеції в 1554 р., в 4-у.

Перехов. в 6-ці б. Дух. Акад. в кількості 3 примірників під № ВХVII ⁸/₂₄₀. Всі вони більш або менш дефектні, особливо третій, який уявляє з себе лише невеликий уривок з колишньої книги. Крім трьох Київських, відомо всього також три примірники (Карат. № 42).

Зазначимо, що Київські примірники найстаріших слов'янських (венеційських) служебників: 1519 р. (Бож. Вуковича), 1554 р. (його сина Віцентія Вуковича) та 1570 р. (Ієроніма Загуровича, див. нижче) потребують спеціального студіювання, бо вони: 1) передруковувалися один з другого з деякими відмінами; і 2) видання 1554 і 1570 рр. крім того наче-б то виходили подвійно, з невеликими відмінами між паралельними випусками (див. Карат. №№ 42 і 43; 79 і 80). В «Системат. каталогѣ книгъ б-ки К. Д. Ак.», вып. II, стор. 256, № 4337 помилково зазначено 1544 рік замість 1554-го.

16. Трїодъ Постная, надрукована накладом Віцентія Вуковича друкарем Стефаном у Венеції, в 1561 р., fol.

Перехов. в бібліотечі б. К. Дух. Акад. № ВХVIII ¹/₃. В цьому примірнику нема початку і поцсований кінець. Кіноварної фарби багато, але ритин не видно. Оправа погана. Каратаєву (№ 47) Київський примірник був невідомий, а зазначено у нього лише чотирі інших, що переховуються в Ленінграді, Москві, Відні, та Римі.

17. Псалтирь (з «возслѣдованіємъ»), надрук. в тій же друкарні, Венеція, 1561, в 4-у.

Перех. в бібл. б. Дух. Ак. № ВХVIII ⁴/₇₀. Примірник дефектний. Каратаєв (№ 48) не згадує Київського примірника.

18. Четвероевангеліє, надрук. ієромон. Мардарієм в монастирї Ирѣкшина црква (коло Чорної Гори) 1562 р., fol.

Перехов. в відділі друку Лаврського Музея (№ 5). Книжка ця гарної цілості і в міцній оправі (дошки в шкірі). Вона була подарована в 1904 р. Церковно-Археологічному Товариству при Київ. Дух. Академії протоієреєм Феофілом Кардасевичем, настоятелем Іремської церкви на Угорщині, коло Будапешту, як про це зазначено в запису самого жертводавця.

На прикінці цієї книжки є кілька записів 1689, 1831, 1838 і 1846 рр. про холеру, велику повідь, повторний врожай черешень та вишень в 1846 р. і т. под.

Про немайстерний друк цього видання я мав уже нагоду говорити ¹⁾. Але, не дивлючись на це, зазначене видання не зовсім бідне на прикраси. На лл. 1, 3 і далі, в початку кожного євангелія, знаходяться великі заставки в половину сторінки, а іноді навіть і більше. Багато є цікавих

¹⁾ Ст. «Початки друкарства у слов'ян».—VI. «Загальні uwagi».

фігурних ініціалів різних форм, відбитих то чорною фарбою, то кіноварною ¹⁾).

19. Апостол, надрукований Іваном Федоровим та Петром Мстиславцем в Москві в 1564 р., fol.

Перехов. в бібл. кол. Київ. Університету, в колекції ген. Д. Г. Бибикова № 217-а. В початку книги ex-libris кн. Е. Львова. Книга досить добре збереглася, хоча в кінці і немало підклеюк. Оправа міцна. На л. 2 нум. гравюра св. Луки, є також багато заставок, ініціалів і кіноварної фарби. Порівн. Карат. № 69. Додається знімок з цього першого датованого московського друку, що зветься «Первопечатным Апостолом».

20. Часословець, виданий в 1566 р. в Венеції, в 8-у, Яковом з «Каменної Ріки» (в Герцоговині), що був наступником справи Вуковичів в Венеції.

Примірник Часословця 1566 р. перехов. в 6-ці 6. Дух. Академії № ВХVІІ ^{10/318}. Крім Київського, Каратаєв (№ 73) зазначив всього лише три примірника, що збереглися до нашого часу: в Ленінграді, Римі та Відні. Київський примірник не має початку.

НАЧЕЛО . УТРОНИЦН .

СРІНД ЁТЕ ПОМЛОНИМСЕ . Р . ТА УДО

ОУСЛЫШИТЕ ГЪ ВЪДНѢ СЪЗДАН ЗА
ЦЕНТИТЕ НМѢ БА ІАКОВА . ПО
СЛЪИТЕ ПОМОЩЬ СЪСТГО . НЪСІОНА
ЗАТЪИТЕ . ПОМЪЧЫ ВЪСАКОУ ЖРЬ
ТВОУ ТВОЮ . НЪСЪ СЪЖИГАН МОИ ТВОЕ
ТВОУМНО БУДЫ . ДАЖДЪТЫ ГЪ ПОСРЦОУ
ТВОИМОУ . НЪСЪ СВѢТЬ ТВОИ НСЛА
НИН . ВЪЗРАДЪМСЕ СЪПЕНІИ ТВОЕМА .
НЪВ НМЕ ГА БА НАШГО ВЪЗВЕЛАНІАМСЕ .
СЪПЪЛНИТЕ СЪСЪ ПРОЩЕНІА ТВОІА . НИИДЕ
ПОЗНАХЪ ІАКО СЛАВ НѢ ГЪ ПОМАЗАНІАТО
СВОЕГО . ОУСЛЫШИТЕ ЙГО СЪНБЕ СТГО
СВОЕГО . ВЪСИЛАХЪ СПЕНІА ДЕСНИЦЕ ЙГО .
СІИ ПАКОЛЕСНИЦАХЪ . НЪСЪ НАКОНЪІАХЪ .

З венеціанського Часословця 1566 р.

Це видання дуже цікаве своїми ритинами, з яких багато було вже розміщено в попередніх венеціанських виданнях: в Молитвослові 1536 р. і в Соборнику 1538 р. Уявлення про ці ритини можуть дати знімки в часопису: «Искусство и Печатное дѣло» 1910 р., № 10, стор. 447, 449; № 11, стор. 498, 499, 500, 502, 503 і 504. Зазначалося про запозичення з цього Часословця в одному з перших Київсько-Печерських видань, в Анфології 1619 року ²⁾.

¹⁾ Інші видання того ж Мардарія такі: сербське Четвероєвангеліє 1552 р., надруковане в Білграді (Карат., № 41) і Тріоль двітна, надрук. в тім же монастирі коло Чорної Гори в 1566 р. (Карат. № 72).

²⁾ Так, автор статті: «Византийские сюжеты венецианских изданий XVI вѣка» С. Яремич («Иск. и печ. дѣло» 1910 р., № 11, стор. 499) зробив вказівку на залеж-

КТИНОЕ ПИСМНОЕ СТОЛПІ РА ЮВОВА СЕСТАГАБА

Иа́вель по́сланникъ ꙗ́ко хвѣ , во́лею
бж́іею , по́бѣтованію жи́зни ꙗ́же
о́хъ ꙗ́ко . ти мо́дею возлюбленномъ
ча́дѣ , б́го да́ть ма́ть и́миръ , ѿбга
ѿца , и́ха ꙗ́ко га́нашего . престѣпи ,
ва . б́го да́рю б́га е́мѣже слѣжѣ
ѿпра́родителен , чне́тою совѣстію . ꙗ́ко не
престанну́ю и́ма о́тебѣ па́мать въ ма́тѣ
мои́хъ днѣ и́нощѣ , желáа видѣ́ти тѣ , по
мина́а слѣзы тво́а , да́ра до́стни́сполненá .
вспоминáніе пріе́мла о́бщєн въ тебѣ нели
це мѣрнѣ и́вѣрѣ . ꙗ́же вселнѣа прѣ́жде обá
бѣ тво́и ло́ндѣ . и́въ ма́трѣ тво́ю е́вникію .
о́упова́нже ꙗ́ко и́въ тебѣ . е́а́же ра́днєнны во
споминáю тебѣ возѓрѣвáти да́ръ бж́іи , жи
вѣщїи въ тебѣ возложєніе́мъ рѣ́къ мо́ею .
и́бѣство на́мъ да́лъ б́гъ дѣ́хъ е́тра́хъ , носнлы

Часословець цей цікавий і з боку літературного, бо вміщує в собі кілька статей повістярського характеру, між иншим, Епістолю Авгаря і оповідання про Різдво Богородиці.

21. Псалтирь (з «возелѣдованіємъ»), надрукована Ієронимом Загуровичем з Катаро та Яковом Крайковим з Софії, — в Венеції, 1569 р., в 4-у.

Перехов. в 6-ці б. Дух. Акад. № VXXIII¹ 30. Київський примірник не має ні початку, ні кінця. Повний примірник описано Каратаєвим (№ 76). Привускається подвійне видання і цієї Псалтирі Загуровича, подібно подвійному виданню Службника його-ж. В «Системат. Каталогъ книгъ б-ки К. Д. Ак.» (вип. II стор. 271, № 4524) зазначено 1570 рік, мабуть, помилково. Видання це рідке. Крім Київського відомо досі всього лише два його примірники: в Ленінграді та Москві.

22. Службник, надрукований Ієронимом Загуровичем в Венеції коло 1570 р. (з Службника 1554 р.), в 4-у.

Перехов. в 6-ці б. Дух. Акад. № VXXVII² 211. В примірнику нема ні початку, ні кінця, а від деяких листків лишилися лише обідрані шматки. Про подвійне видання цього службнику була мова вище (під № 15). Каратаєв (№№ 79 і 80) не згадує Київського примірника. Видання це дуже рідке. Воно крім Києва, є в Лгр. (Публ. Бібл.) та в монастирю Врдинку (Vrdnik).

23. Апосто́л, надруков. Іваном Федоровичем у Львові в 1573—4 рр., in folio.

Цей український першодрук — теперішній ювілянт — знаходиться в 6-ці «Ист. Общ. Нестора Лѣт.» і в 6-ці Софійського собору № 41. На жаль, Соф. примірник неповний. Бракує ритованих гербів і великої ритини з образом ап. Луки. Нема також деяких листків в середині (замість них багато вставних рукописних). В кінці, в післямові, листки переплутані, і нема останнього. Оправа картонна, дешева.

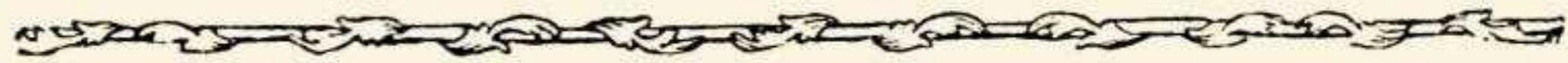
Каратаєв (№ 84) про Київські примірники не згадує. Йому відомо всього тільки сім примірників Апостола 1574 р. (три в Лгр. і чотири в

ність композиції «Успіння» в Київсько-печерському Анофологіїні 1619 р. від такої-ж — в венеціанському Часословцію 1566 р. Але до цього треба-б додати, що в тому-ж Анофологіїні 1619 р. є ще більш наочне запозичення з Часословця 1566 р.: в композиціях Хрещення І. Хр., Преображення, Різдва Богородиці та в інших. Що до сюжету Успіння, то запозичення з венеціанських вишань старіший його тип змінився в ритинах Київських стародруків типом Лаврської чудотворної ікони трохи раніш, ніж про це зазначено у Яремича: вже в кінці XVII ст. Ми бачимо його вже в Апостолі 1695 р. і в Толковому Псалтирю 1697 р., але в Літургіаріїні 1629 р., Псалтирю 1624 р., Тератургімі 1638 р. і Акафістах 1654 р. ще панує тип, подібний до венеціанського зразку.

Вплив ритини із венеціанських слов'янських видань можна зазначити і в інших ранніх київсько-печерських стародруках: в Акафістах 1629 р. (Микола Чудотворець), в Тріодіїні 1631 р. («Воскрешеніє Лазаря» і Вшеста І. Хр. в Єрусалим) і т. д.

Маючи згадане на увазі, ми не можемо погодитися з занадто сміливим твердженням проф. Ф. І. Титова про перших Київських друків, що начеб-то «образцовъ для орнаментации своихъ книгъ они съ самого же начала стали искать не гдѣ-нибудь на сторонѣ, но у себя въ Россіи и въ частности въ Лаврѣ», і що «изображенія дванадцятихъ праздниковъ, какія были помѣщены въ Анофологійнѣ 1619 года, представляютъ собою болѣе или менѣе точныя копіи съ иконной росписи лаврскихъ храмовъ, бывшей въ нихъ до пожара 1718 года». («Типографія К.-печ. Лавры»... стор. 102 і 103).

До цього цікаво-б додати, що ритини венеціанських слов'янських видань (мабуть, через посередництво київсько-печерських) мали вплив і на металове виробництво на Україні. В Лаврському Музею є, напр., на престольній срібній хрест XVII ст. (із Церк.-Археол. Музею при Київ. Дух. Ак. № 3279), на звороті якого виображено Хрещення І. Хр. з деякими дрібницями, що близько нагадують подібну-ж композицію в венеціанських стародруках.

Москві). Цікаву післямову Івана Федорова передруковано у Каратаєва (стор. 182—6), а листки: 3-й (з заставкою і ініціалом), 264 зв. (з гербом м. Львова та друкаря Івана Федорова), 260 зв. і 263 зв. (з частиною післямови Федорова) в знімках виображені в виданню: «Сборникъ памятниковъ, относящихся до книгопечатанія въ Россіи». Выпускъ первый. Изданіе Моск. Синод. Типографіи. Текстъ В. Е. Румянцова. М. 1872 г., таблица XX.

На л. 81 зв. в Софійському примірнику Апостола 1574 р. читаємо такий характерний запис укр. письмом кінця XVI-го—поч. XVII в.: «Во имя отца и сына и святого духа, рабъ божии сидоръ трохимович из женою своею василисою купил сию книгу апостолъ и придал ей до храму святого архангела христова михаила в мѣстѣ летичевѣ для молбы и молитвы ради души своея и за душу отца своего трохима и за матери своей устнаны и за братом своим (sic!) савою и за всѣмъ родомъ своимъ. А хто мѣлъ отдалити от того святого храму, попъ ли, или причетникъ церковный или простий, а я сидоръ съ таковымъ буду суд имѣти предъ милостивымъ богомъ во сый вѣкъ и в будущій. А который попъ будетъ служити у того святого храма повиненъ господа бога просити за мене ж и отца моего и за мать и за родители мои».

24. Четвероєвангеліє, надрук. Петром Мстиславцем у друкарні Мамоничів у Вільні в 1574—5 рр., in folio.

У Києві є три примірники цього видання: один в Лаврі № I ²/₁₄ і два в 6-ці кол. Дух. Акад. №№ XXVI ²/₅ і LXIII ²/₅₂. В Лаврському примірнику нема листка 1-го (загол.) та двох останніх з післямовою (лл. 393—395). Є великі ритини з образами євангелістів. В першому примірнику Дух. Ак. також нема заголовкового листка та перших дев'яти. По лл. вгорі є тут запис про придбання книги до храму Спаса в с. Рославичах коштом ієром. Парфенія Родовича, економа Києво-Софійського. В другому примірнику (із 6-ки кн. Е. Львова) також нема початку, але нема й ритин. Є вкладна запис 1661 р. Опис повного примірника зроблено Каратаєвим (№ 87).

25. Псалтирь, надрук. тим же Петром Мстиславцем, в друкарні Мамоничів у Вільні в 1576 р., fol.

Примірник цього видання належить 6-ці К.-Печ. Лаври № III ²/₁₂. Тут бракує перших двох лл. з молитвою до читання псалтиря. В кінці додатково оправлено Акафист на 17 лл. in folio, без зазначення часу і місця видання, але по шрифту значно пізнішого друку. Є записи XVIII ст. про належність книги Печерському монастирю. Знімки з цього видання див. в вищецит. «Сборникъ памятниковъ, относящихся до книгопечатанія въ Россіи» (М. 1872, таблица XXI), а бібліографічний опис—у Каратаєва № 88.

26. Біблія, надрукована повелінням кн. В. К. Острозького Іваном Федоровичем Москвитиним в Острозі в 1581 р., fol.

У Києві є 14 примірників Острозької біблії: сім—в 6-ці Лаври № I ²/₁₀; три—в 6-ці кол. Дух. Ак. №№ LXII ²/₃₃ (два) і LXIII ²/₄₅ (останній з 6-ки кн. Є. Львова, гарної цілості); і по одному: в бібл. Соф. соб. № 13; в бібл. Пустинно-Миколаєвського ман. № I ¹/₁ (чомусь в відділі рукописів); в бібл. Видубицького ман. (Ризн. № 1) і в бібл. кол. Університету № R. Theol. 66-а.

Така значна кількість примірників Острозької біблії в Києві сприяє київським вченим остаточно з'ясувати питання про видання цього славного пам'ятника українського друку¹). Правда, більшість київських примір-

¹) Про видання Острозької біблії і питання з ним зв'язані див.: ак. В. Н. Петерсц. Отчетъ объ экскурсіи семинарія русской филологіи в Житомиръ в 1910 г. — За-

ників дефектні. З семи, наприклад, лаврських примірників шість не мають початків і кінців.

27. Служебник, виданий в друкарні Мамоничів у Вільні 1583 р. в 4-у. Перехов. в б-ці Мих. ман. № 365, але цю бібліотеку поки-що зачинено, і оглянути цей примірник нам не довелося. Видання це рідке. Каратаєв (№ 106) не згадує Київського примірника.

28. Листи царьгородського патріярха Ієремії, надрук. коло 1584 р., певно, в Острозі, в 4-у.

Каратаєв (№ 109) зазначив примірник цього рідкого видання в б-ці Соф. собора, але розшукати його поки що не пощастило.

29. Литовський Статут, виданий в друкарні Мамоничів у Вільні 1588 р., in folio.

У Києві є два примірники цієї книги: у б-ці кол. Університету № R. Pol. 1332 і в б. кол. Дух. Акад. № VXXII ^{5/43}.

Книжка ця відзначається оригінальним курсивним шрифтом, дуже подібним до рукописного. Перший примірник зберігся гарно, має міцну пергаментну оправу і в початку ритовані прикраси: на заголовковому листку герб з виображенням на ньому верховиком; на звороті заголовкового листка—велику ритину в цілу сторінку з портретом короля Сигизмунда III; на л. 5 зв. герб Льва Сапєги з віршами, йому присвяченими. Другий примірник має гірший вигляд: тут нема загол. листка, ритин, віршів і початку тексту. Внизу по листкам іде запис 1709 р. про належність книги полковнику Василю Савичу і далі—про передачу її від Анни Савичової сину її сотнику Семену Сулимі.

30. *Προσφωηδία*—привіт митрополитові Київському Михайлу (Рогозі) від учнів Львівської братської школи, надрукований в братській друкарні у Львові 1591 р., в 4-у.

Примірник цього видання належить складачу реєстру, а раніше належав діякону Петропавловському з Путивльського повіту на Курщині. Видання це дуже рідке. Каратаєв (№ 122) зазначив лише один відомий йому примірник в Моск. Румянц. Музею. Брошура складається всього з 6 листків (один в цьому примірнику загублено). Книжка надрукована дрібним шрифтом, з нахилом окремих літер до скорописних начерків. Є частина грецького друку. Зовнішність цієї брошури, одної з перших світських книжок на Україні, взагалі, дуже проста. Подекуди розсипані маленькі кінцівки. На звороті заголовкового листка є герб м. Львова з віршами, йому присвяченими. Зміст самої книжки уявляє з себе також панегіричні вірші.

31. *Αδελοφωηδία*. Грамматика доброго глаголикаго елинословенскаго языка... надрук. у Львові, в друкарні братській, 1591 р. в 8-у.

Знаходиться в б-ці кол. Дух. Академії № VXXXIV ^{9/477} в доброму примірнику. Текст паралельний: грецький і слов'янський. В кінці виображено невеликий круглий щиток з монограмою. Пор. Карат. № 125.

32. Книга... *Κατάστα κελικαγο (σλοβєса постническа)*, надрукована накладом кн. К. К. Острозького, Острог, 1594 р., fol..

У Києві є 6 примірників цього видання: в Відділі Друку Лаврського Музея (№ 8); в б-ці Лаври № X ^{2/6} (три примірника), в б-ці Михайлів-

нятія С. А. Щегловой—Київські «Університетскія Извѣстія» 1911 р., стор. 111—118 і окремо: К. 1911, Пор. Карат., ор. cit., №№ 101 і 102.

ТІАТОУДОТІСЛІСЕРЕНІ
АТІДБІАУОУВОШЬВЬЕ

КНІГАРОСТВАІУХВА, СНА
ДВДОВА, СНААВРААМЛА • А
БРААМЪРОДНІСААКА • ІСАА
КЖЕРОДНІАКОВА • ІАКОВ
ЖЕРОДНІЖДОУ, НБРА
ТІНЕГО • ІЖДАЖЕРОДНІФАРЕСА
ІЗАРА, ШДАМАРЫ • ФАРЕСЖЕРОДІ
ЕСРОМА • ЕСРОМЪЖЕРОДНІРАМА • А
РАТЪЖЕРОДНІАМНАДАВА • АМН
НАДАВЖЕРОНААВОНА • НААВОНЪ
НЕ, ПРЕРЖТВОХВѢ, СТЫШЦЪ

ського ман. № 79 і в 6-ці кол. Дух. Академії № АХІІ 2/17 (із Почаївського монаст.)

Примірни́к Лаврського Музея, що раніш належав Загоровському ман. на Волині, звернув на себе увагу припискою на ньому начеб-то Григорія Отреп'єва (т. зв. Ажедимитрія) про власноручне одержання цієї книги в 1602 р. від самого кн. К. Острозького. Примі́рник цей доволі гарно зберігся. З прикрас він має ритований герб кн. Острозького (на звороті заголовку) і велику ритину з образом Васи́ля Великого. Докладні́ший опис видання див. у Каратаєва (№ 132), а про загадковий запис 1602 р., а також його факсиміле—в брошюрі Амвросія Добротворського: «Свѣдѣнія о книгѣ Васи́ля Великаго, принадлежащей нынѣ Загоровскому монастырю и о сохранившейся на ней надписи». 1).

33. Кни́га... Іоанна златоустаго, ... маргаритѣ глѣмаа, видана в Остро-зі. в 1595 або 1596 рр., в 4-у.

Перехов. в 6-ці кол. Дух. Ак. в двох примі́рниках: АХІІ 3/46. і 2 АХІІ 3/46. Складач «Систем. каталога книгъ 6-ки К. Д. Ак.» А. С. Криловський, ма-буть, порахував другу частину Маргарита з іншою нумерацією за окреме ви-дання (вып. ХІІІ. дополи. К. 1915, стор. 271, №№ 31764 і 31765). Пер-ший примі́рник (з Почаївської Лаври) зберігся краще, хоча заголовковий листок з гербом кн. К. К. Острозького і поцтований. Другий примі́рник не має початку і кінця. По лл. виизу запис 1604 р. про перепродаж книги. Ще один примі́рник є в 6-ці Михайлівського ман. № 80. Опис видання у Кар. № 139.

34. Анокрисизъ, надрук. коло 1598 р., в 4-у (без зазначення місця та часу видання).

Знаходиться в Київі в двох примі́рниках: в 6-ці кол. Дух. Ак. № СХІІ 2/840 (без заголовка, із Почаївської 6-ки) і в 6-ці Соф. собора (див. Кар. № 151). На ритинні окраси видання це дуже бідне.

36. Є́ннизъ на мѣстѣ... ипатїа, коладимѣтского і берестейского єїна, ... виданий, мабуть, в Острозі, в 1598 р., в 4-у.

Знаходиться в 6-ці кол. Дух. Ак. № 2СХІІ 2/840 (в одній оправі з Анокрисисом). Опис див. у Карат. № 154.

37. Четвероєвангелїє. видане в друкарні Мамоничів у Вільні 1600 р., 101.

В 6-ці К.-Печ. Лаври (№ І 2/15) знаходяться два примі́рники цього видання, і обидва без заголовкових і вихідних листків. При кожному єван-гелїї є великі ритини з образами євангелістів, аналогічні до вміщених в Віленському Євангелїю Метиславця 1575 р. Євангелїє, 1600 р., взагалі, є повторенням попереднього його видання 1575 р. Невеликі відміни позначені в «Описанїи» Каратаєва під № 162.

1) Тут можна було-б ще зазначити дуже рідку книжку: Є́ннїя аазко быкладъ прѣдѣшнѣхъ прѣдѣлѣхъ къ зхѣднѣченью грекохъ съ костяломи євѣннїи належащѣхъ, ... Вільна, 1595 р. в 4-у, про яку Каратаєв (№ 137) повідомляє, що вона була в 6-ці К.-Печ. Лаври, але відшукати її не пощастило. Проте її не видно вже і в «Систем. кат. книгъ 6-ки К.-Печ. Л.», випускъ І, К. 1908.

elilib.nplu.org

Докончана бѣси акинига въ великомъ градѣ оу
 краковѣ при державѣ великаго короля полскаго
 казимира . и докончана бѣи мѣщанинъ краковъ
 скихъ шванполтомъ , фѣоль , и з нѣмецъ не
 мецкогоро доу , франкъ . и скончаша по божиемъ
 нароженнемъ . дѣи сѣть девятъдеса тѣ а лѣто .

З Октоиху Фіоля к. 1491 р.

Портрет Доктора Франциска Скорины (Біблія 1517—19 рр.)

elilib.nplu.org

elilib.nplu.org

elib.nplu.org